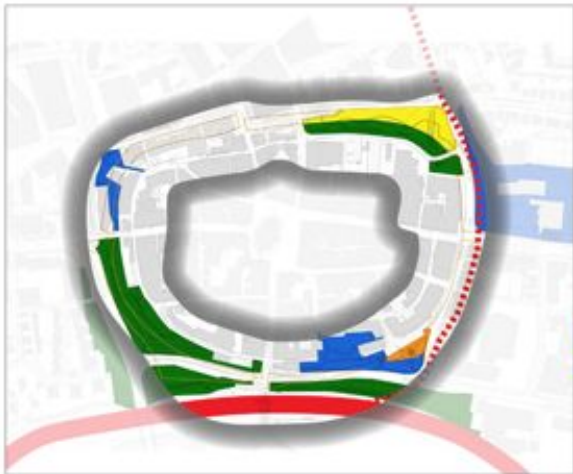

STADSRAND DOETINCHEM

cultuurhistorische analyse en waardering van de buitenrand van het stadscentrum

RUIMTE & ERFGOED

Onderzoek

RUIMTE & ERFGOED is een samenwerkingsverband tussen arcx, buro voor monumentenzorg en cultuurhistorie en SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen.
www.ruimte-en-erfgoed.nl

arcx buro voor monumentenzorg en cultuurhistorie
Bergstraat 41 6981 DB Doesburg
telefoon 0313 650190 www.arcx.nl

SB4, bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen, Costerweg 1-N 6702 AA Wageningen
telefoon 0317 424167 www.sb4.nl

Opdrachtgever

Gemeente Doetinchem

Veldwerk en teksten

Peter Boer en Kees van Dam

Kaarten

Kees van Dam

Foto's en opmaak

Peter Boer

arcx en SB4 aanvaarden geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit het gebruik van de resultaten van dit onderzoek of de toepassing van de adviezen.

© arcx en SB4 11 april 2012

arcx

STADSRAND DOETINCHEM

cultuurhistorische analyse en waardering van de buitenrand van het stadscentrum

INHOUD

1. Introductie	4
2. Ruimtelijke ontwikkeling	6
3. Ruimtelijke structuur	22
thema's:	
- openbare voorzieningen, religie en vermaak	22
- stadsverdediging	32
- handel en nijverheid	38
- wonen	44
- transport en vervoer	50
- stadsgroen en openbare ruimte	56
4. Waardering	60
bronnen en literatuur	72

Westelijke stadsrand met op de voorgrond de Walstraat en in het verlengde daarvan de Kapoeniestraat, zoals weergegeven op de maquette in het Stadsmuseum Doetinchem (collectie Stadsmuseum Doetinchem).

1 INTRODUCTIE

De buitenrand van het historische stadscentrum van Doetinchem is momenteel in beeld in het kader van grootschalige stedelijke vernieuwingen. Bij deze ontwikkelingen moet volgens het *Masterplan Schil* het herstellen en versterken van de oorspronkelijke stedelijke kwaliteit een belangrijke rol spelen. De historische identiteit van de stadsrand is als thema opgenomen in de Structuurvisie 'Doetinchem: Cultuurhistorierijk!' en vormt daarmee één van de belangrijkste aandachtspunten voor het gemeentelijke cultuurhistorische beleid. Een cultuurhistorische analyse moet op concrete wijze inzichtelijk maken op welke wijze de ruimtelijke structuur van het gebied tot stand gekomen is en welke kwaliteiten gewaarborgd dienen te worden bij nieuwe ingrepen. Omdat de oorlogsjaren 1940-1945 een belangrijk breekpunt vormen in de continuïteit van de stedelijke ontwikkeling, zal de verschijningsvorm van de stad in het jaar 1940 daarbij een belangrijk ijkpunt vormen. De situatie in dat jaar is vastgelegd op een grootschalige maquette in het Stadsmuseum.

Het onderzoeksgebied betreft het voormalige vestinggebied met als binnenste begrenzing de achterzijde van de hoofdbebouwing aan de binnenzijde van de langs de voormalige stadsmuur lopende straten en als buitenste begrenzing de rand van de buitenste stadsgracht en de oever van de Oude IJssel.

Het onderzoek moet inzicht geven in de ruimtelijke ontwikkelingsgeschiedenis van de stad (Wat was er?), de bestaande karakteristiek (Wat is er?) en de waardering daarvan (Wat te behouden?). Daarbij zijn archeologische waarden niet door ons onderzocht, deze zijn eerder al geïnventariseerd en vastgelegd t.b.v het bestemmingsplan. Resultaten

van recent archeologisch onderzoek in het onderzoeksgebied zijn wel meegenomen bij de analyse van de ruimtelijke ontwikkeling. De werkzaamheden zijn door arcx, bureau voor monumentenzorg en cultuurhistorie uit Doesburg in co-productie uitgevoerd met SB4 Bureau voor Historische Tuinen, Parken en Landschappen uit Wageningen.

Gestart is met de ruimtelijke ontwikkeling van het gebied. Voor ieder tijdvak afzonderlijk zijn de veranderingen van zowel lijnen, structuren als de bebouwing schematisch in kaartbeelden vastgelegd. Vanwege de beperkingen van de gemeentelijke archieven is het onvermijdelijk gebleken dat in de verschillende tijdslijnen soms forse perioden weinig concreet kunnen worden gemaakt.

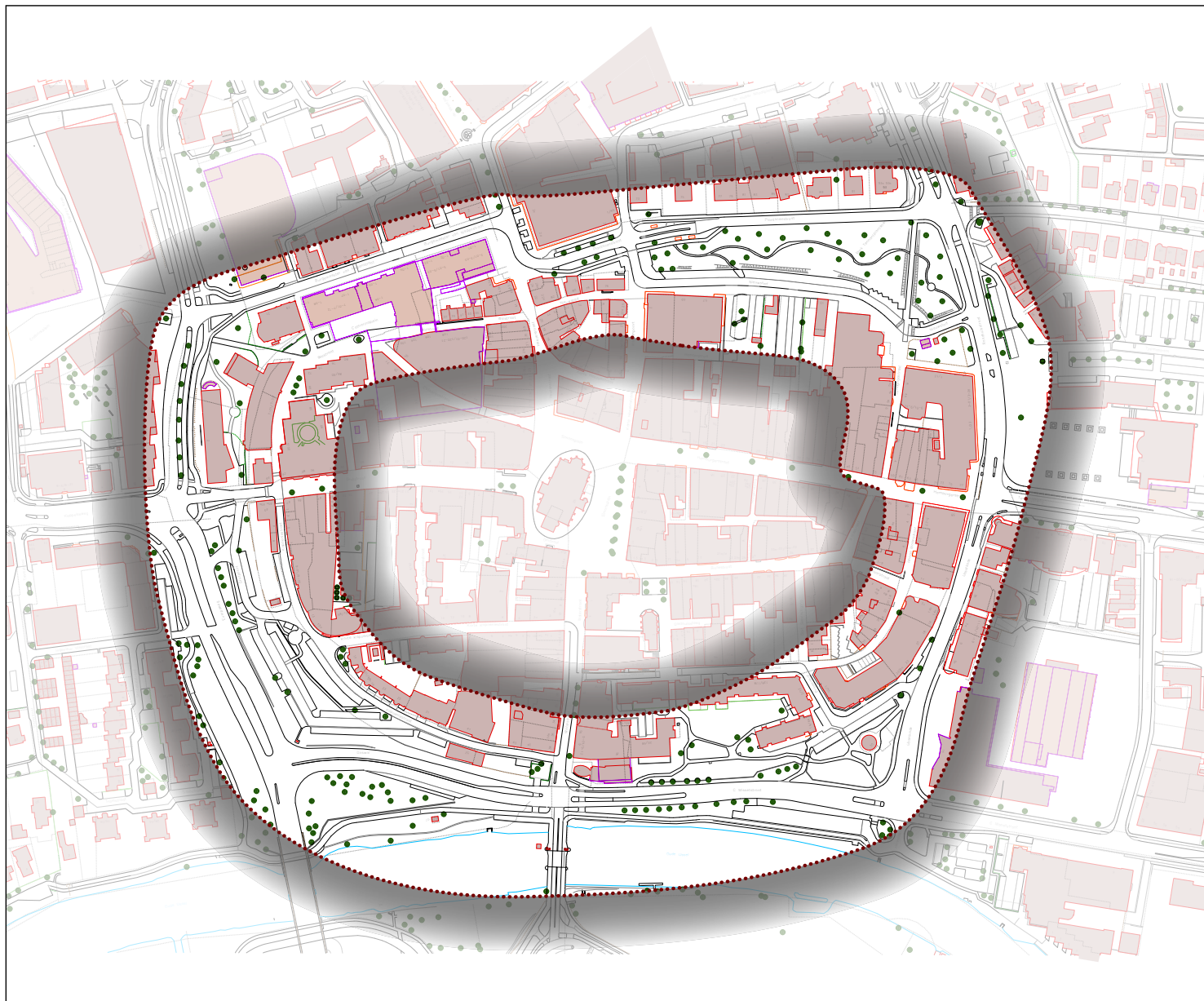
Om vat te kunnen krijgen op de huidige ruimtelijke karakteristiek is de ruimtelijke structuur vervolgens op thematische wijze geanalyseerd. Aan de hand van onderstaande thema's zijn de nog bestaande structuren en objecten beschreven en gelokaliseerd in de context van de ontwikkelingsgeschiedenis van de stad. Deze thema's zijn zo gekozen dat alle aspecten die van belang zijn voor de ruimtelijke ontwikkeling van de stad daarin ondergebracht zijn. Vanwege het overzicht en de beperkte omvang van enkele thema's zijn daarbij enkele onderwerpen samengevoegd. Als thema zijn benoemd:

- openbare voorzieningen, religie en vermaak
- stadsverdediging
- handel en nijverheid
- wonen
- transport en vervoer
- stadsgroen en openbare ruimte

Door deze thematische benadering is het mogelijk om samenhangende ontwikkelingen voor zowel de bebouwing als de onderliggende structuren overzichtelijk op overzichtskaarten te presenteren. Kleurcodes markeren daarbij de verschillende ontstaansperioden. Door vervolgens per tijdlaag alle voorkomende thema's samen te voegen ontstaat een helder kaartbeeld van de oorsprong en de continuïteit van de bestaande karakteristieken van de stad. Het thema wonen vormt in dit verband een bijzonder thema dat in de vorm van enkele deelthema's verder uitgediept is.

Het sluitstuk wordt gevormd door de cultuurhistorische waarderingskaart. Op deze kaart worden voor structuren en objecten door middel van kleurcodes vlakdekkend de desbetreffende waarderungen weergegeven. Uit de thematische kaarten en de daarvan afgeleide periodekaarten valt af te leiden welke structuren en gebouwen uit de verschillende tijdlagen bewaard bleven. De betekenis hiervan is in de vorm van een inhoudelijke waardering geclassificeerd en met een kleurcode op de waarderingskaart weergegeven. De hieruit volgende conclusies zijn vervolgens puntsgewijs geformuleerd.

Dit onderzoek is uitgevoerd in de periode november 2011 - februari 2012. De waarderungen zijn gebaseerd op de huidige verschijningsvorm van de stad en de kennis van dit moment. Deze grootheden kennen ieder hun eigen dynamiek, hetgeen betekent dat voor een juiste weergave het kaartbeeld mee zal moeten veranderen door gegevens en ruimtelijke veranderingen te actualiseren.

De contouren van het onderzoeksgebied weergegeven op de huidige topografie van het stadscentrum.

2 RUIMTELIJKE ONTWIKKELING

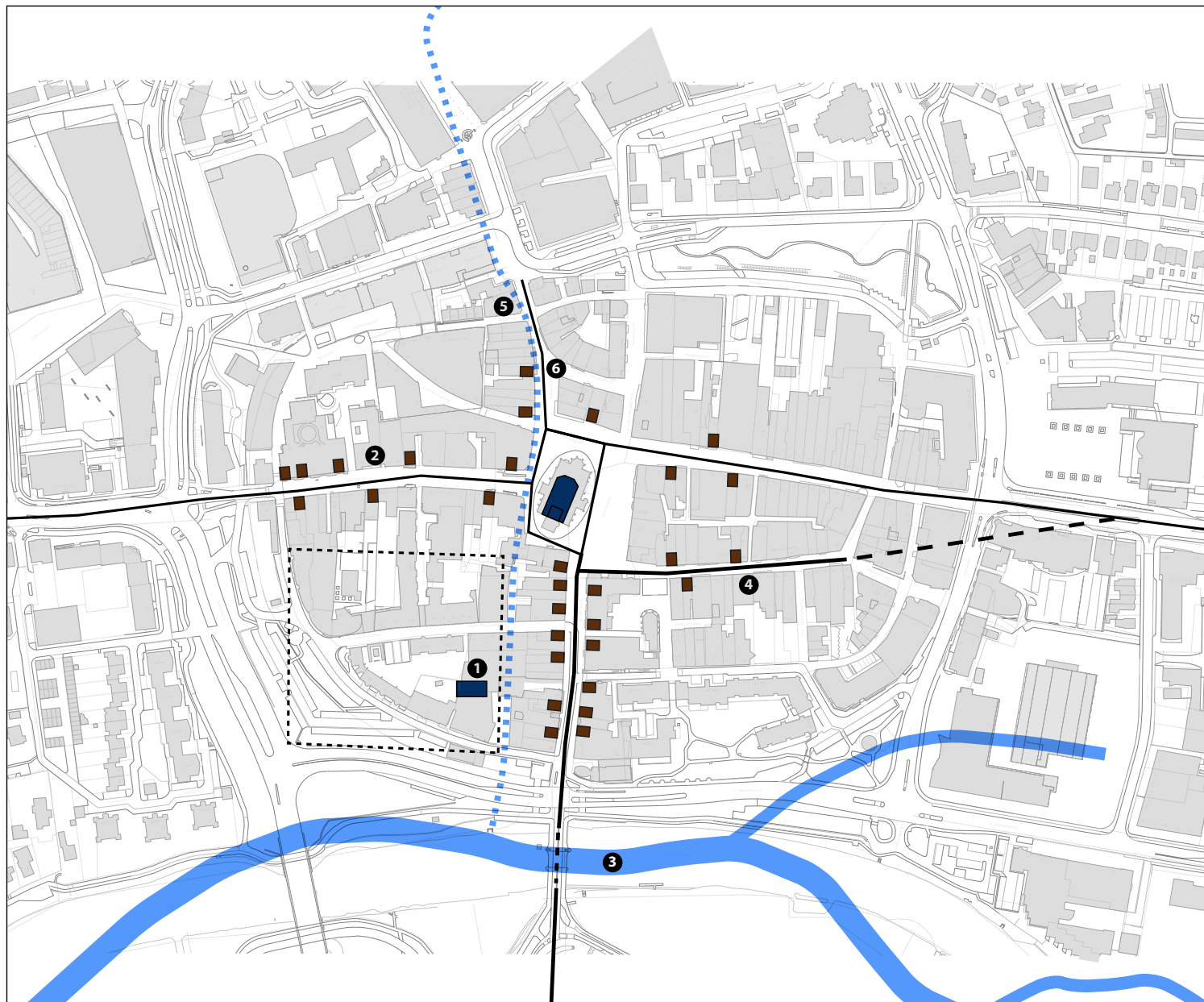
Over het ontstaan en de ruimtelijke ontwikkeling van Doetinchem is vrij weinig bekend. Door een grote stadsbrand in 1527 waarbij ook het archief verloren ging en de bombardementen in het voorjaar van 1945 waarbij opnieuw het archief in vlammen opging, zijn maar beperkt schriftelijke documenten bewaard gebleven. Voor de beschrijving van de stadsontwikkeling zijn we dus aangewezen op spaarzame bronnen, waaraan recent wel de in de bodem bewaard gebleven bewoningssporen en voorwerpen een belangrijke rol zijn gaan spelen. Desondanks zijn er van de meeste locaties in de stad geen gegevens bekend. Van de geschiedenis blijft het beeld dus verbrokken en het is dan ook zeker niet uit te sluiten dat door nieuw onderzoek bestaande opvattingen aangepast zullen moeten worden. De tussen haken geplaatste cijfers verwijzen naar de desbetreffende locaties op de kaarten.

838-1527

Het landschap rondom Doetinchem is grotendeels gevormd in het Weichselien (75.000 - 10.000 jaar geleden). De voorganger van de Oude IJssel stroomde gedurende het grootste deel van deze laatste ijstijd als een vlechtend riviersysteem in een brede riviervlakte door het gebied, waarbij grind en grof zand werden afgezet. In het Laat Weichselien werden in periodes waarin de riviergeulen droogvielen rivierduinen gevormd. Deze rivierduinen vormen een strook langs het dal van de Oude IJssel. Zij zijn oorspronkelijk zeer droog en worden pas vanaf de Late Middeleeuwen (1270-1500) als landbouwgronden in cultuur gebracht. De eerste historische vermelding van de stad Doetinchem stamt uit 838 na Chr. Het gaat om een oorkonde

waarin de schenking van de villa Duetinghem aan de bisschop van Utrecht wordt omschreven. Uit de oorkonde blijkt dat in dat jaar op de plaats van het latere Doetinchem al een nederzetting met kerk bestond. Doetinchem ontwikkelde zich in de Late Middeleeuwen vanuit een ten westen van de Waterstraat gelegen hof van de Graaf van Gelre (het goed Brewinck, [1]) en een aangrenzende handelsnederzetting rond de Grutstraat [2] tot een stad. In de 13^e eeuw wordt het terrein van de graaf van Gelre opgesplitst en bouwden particulieren huizen langs de Waterstraat. Over deze vroegste nederzetting is niet veel bekend. De plaats lag op een droge zandrug op de noordelijke oever van de Oude IJssel [3]. Deze rivier vormde de belangrijkste vaarverbinding naar het oosten, in de richting van Westfalen en naar het westen in de richting van Doesburg. In de 12^e eeuw waren in de stad kooplieden gevestigd en werd markt gehouden. Aanvankelijk lag de oostelijke begrenzing van de stad nog niet definitief vast. Mogelijk vormde de Synagogestraat een vroege begrenzing en is bij de bouw van de Hamburgerpoort aan het begin van de 14^e eeuw de bestaande stad een stuk uitgelegd. Dit zou ook de naam Nieuwstad kunnen verklaren. Voor deze uitbreiding vormde de Boliestraat [4] mogelijk de belangrijkste route van het stadscentrum in oostelijke richting. Stadsrechten worden in het begin van de 13^e eeuw verleend. Aanvankelijk was het stedelijke gebied beschermd met een houten pallisade, in combinatie met een wal en een gracht. De Slinge [5] voerde overmatig water uit het achterland in de richting van de Oude IJssel. Er zijn een aantal aanwijzingen dat deze beek aanvankelijk langs de Heezenstraat [6] en aan de westzijde van de Waterstraat door de stad stroomde om nabij de Waterpoort in de rivier te

stromen. Later stroomde de Slinge aan de noord-oostzijde van de stad in de stadsgracht, waarlangs het water rond de stad werd geleid. Op deze plek bouwde de stad in het begin van de 15^e eeuw een watermolen [7]. De kenmerkende eivorm van de historische stad is pas aan het eind van de 13^e eeuw ontstaan. In die tijd werd de stad voorzien van een bakstenen stadsmuur met aan de buitenzijde een brede gracht. De stadsmuur was voorzien van vier stadspoorten, de Hamburgerpoort [8], de Heezenpoort [9], de Gruitpoort [10] en de Waterpoort [11]. De Waterpoort gaf toegang naar het veer over de Oude IJssel. Historische bronnen geven aan dat het verdedigingsstelsel rond de stad in de 16^e eeuw is vernieuwd. Bij recent archeologisch onderzoek aan de Burgemeester Van Nispenstraat konden deze veranderingen voor een deel gedocumenteerd worden. De vroeg 14^e eeuwse stadsmuur kon over een lengte van 6 m gevolgd worden. De muur was opgebouwd uit grote bakstenen met een formaat van 30/31 x 14/15 x 7/8 cm. Ten gevolge van het steeds effectiever wordende geschut werd in het begin van de 16^e eeuw voor de gracht een wal [12] opgeworpen en een buitengracht gegraven. Het is mogelijk dat bij die vernieuwingswerkzaamheden ook de oude gracht opnieuw werd uitgegraven. Voor de bestaande stadspoorten kwamen buitenpoorten. Op Goede Vrijdag 1527 wordt de stad door een ramp getroffen. Beginnend met een kleine brand in de Heezenstraat gaat in korte tijd het grootste deel van de bebouwing van de stad in vlammen op. De ongeveer 1400 zielen tellende bevolking bouwt in de hierop volgende jaren de stad weer op. Het stadsbestuur stimuleerde de bouw van huizen met bakstenen scheidingsmuren en dakpannen door het verlenen van subsidies en het geven van kortingen over de verschuldigde jaarrenten.

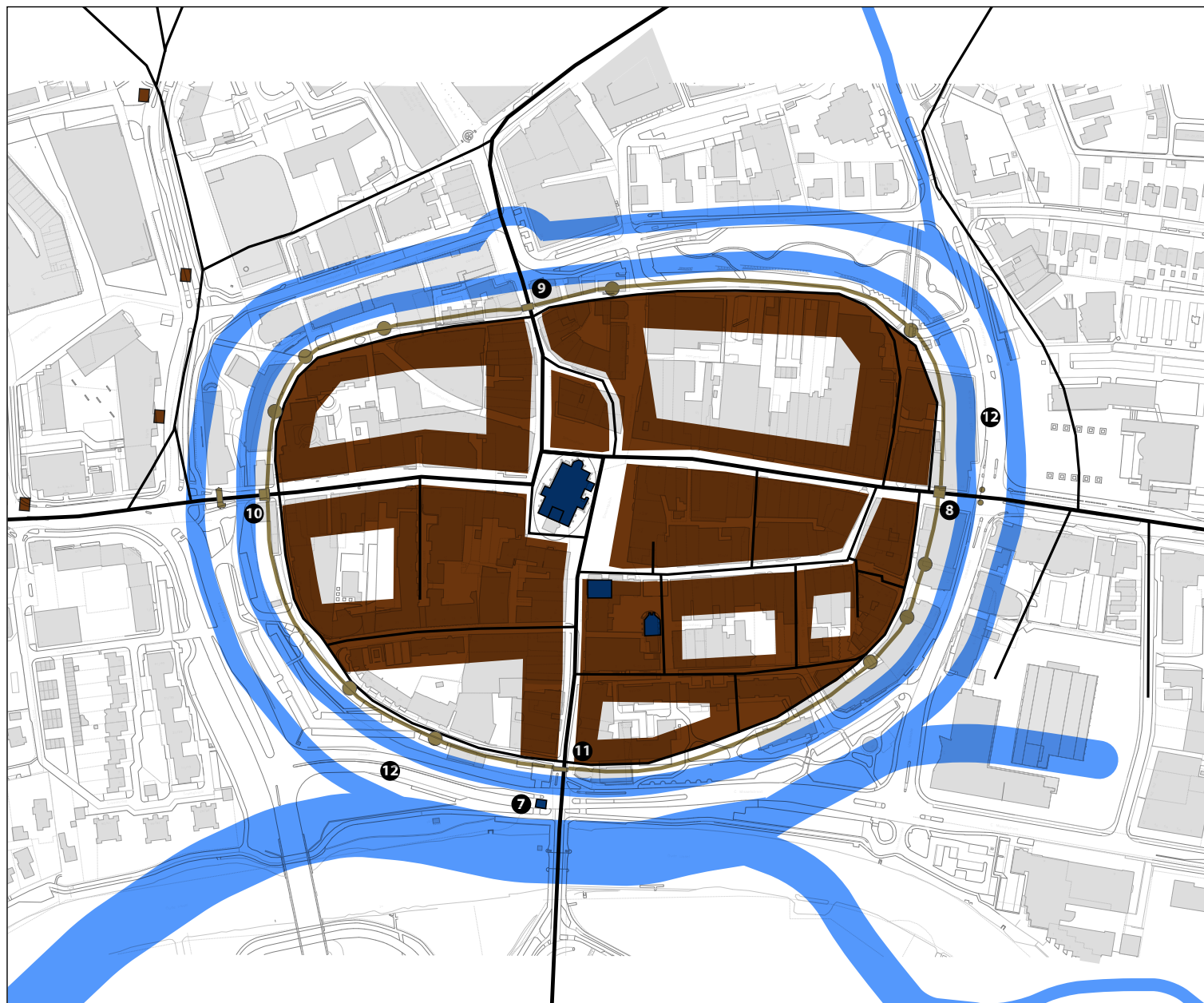

Schetsmatige weergave van Doetinchem omstreeks 1200

	bebouwing (indicatief)
	bijzondere bebouwing (indicatief)
	water (indicatief)
	wederopgebouwd (indicatief)
	wegtracé
	stadsmuur met torens en poorten
	verdwenen tracé (indicatief)
	spoortracé tram
	gebied (indicatief)

Uitsnede uit de kaart die Jacob van Deventer omstreeks 1560 van Doetinchem maakte. De stad is voorzien van een dubbel uitgevoerd grachtenstelsel en over de rivier is een vaste brug geslagen. Binnen de gracht is en stadsmuur gebouwd met daarin vier poorten. Opvallend is het lage aantal torens dat in de stadsmuur is opgenomen. De groene delen rondom de stad zijn lager gelegen, de lichte delen liggen het hoogst.

- bebouwing (indicatief)
- bijzondere bebouwing (indicatief)
- water (indicatief)
- wederopgebouwd (indicatief)
- wegtracé
- verdwenen tracé (indicatief)
- spoortracé tram
- gebied (indicatief)

Schetsmatige weergave van Doetinchem omstreeks 1560

1527-1832

De middeleeuwse stad kent een bescheiden dynamiek, in Doetinchem blijft agrarische bedrijvigheid lange tijd het belangrijkste bestaansmiddel. Ook binnen de stadsmuren worden eenden, ganzen, varkens schapen en duiven gehouden en langs de spaarzaam bebouwde stadsranden liggen moestuinen en boomgaarden. Ook direct buiten de stad waren tuinen gelegen, aan de noordzijde herinnert bijvoorbeeld de naam van het Hovenstraatje [13] hieraan.

De bebouwing had een open karakter en bestond voor een groot deel uit houten vakwerkhuisen. De belangrijkste bebouwing concentreert zich nog lange tijd langs de hoofdstraten die uitkomen op het centrale marktplein naast de St. Catharinakerk [14]. Voor ruimtelijke ontwikkelingen bood de stad binnen de middeleeuwse stadsmuur nog voldoende ruimte. In het Zutphense kwartier was Doetinchem in belangrijkheid de derde stad, na Zutphen en Doesburg.

In de tweede helft van de 16^e eeuw wordt de wal tussen de binnen- en de buitengracht voor de stadspoorten (behalve bij de Waterpoort) en halverwege daar tussen voorzien van een zevental rondelen [15]. Deze rondelen zijn duidelijk weergegeven op de stadsplattegrond die Nicolaes van Geelkercken in 1653 van de stad maakte.

In de Tachtigjarige Oorlog kent de stad een steeds wisselende bezetting van Spaanse en Staatse troepen, en blijven de stadsmuren en de binnen- en buitengracht bestaan. Tijdens het rampjaar 1672 bezetten Franse troepen de stad. Bij hun vertrek in mei 1674 brengen zij substantiële schade aan de vesting aan die vervolgens niet meer hersteld zal worden. Hoewel de stad daarna niet meer in een verdedigbare staat verkeert, betekent dit geenszins dat de vestingwerken ook daadwerkelijk gesloopt worden. In opzet blijft de

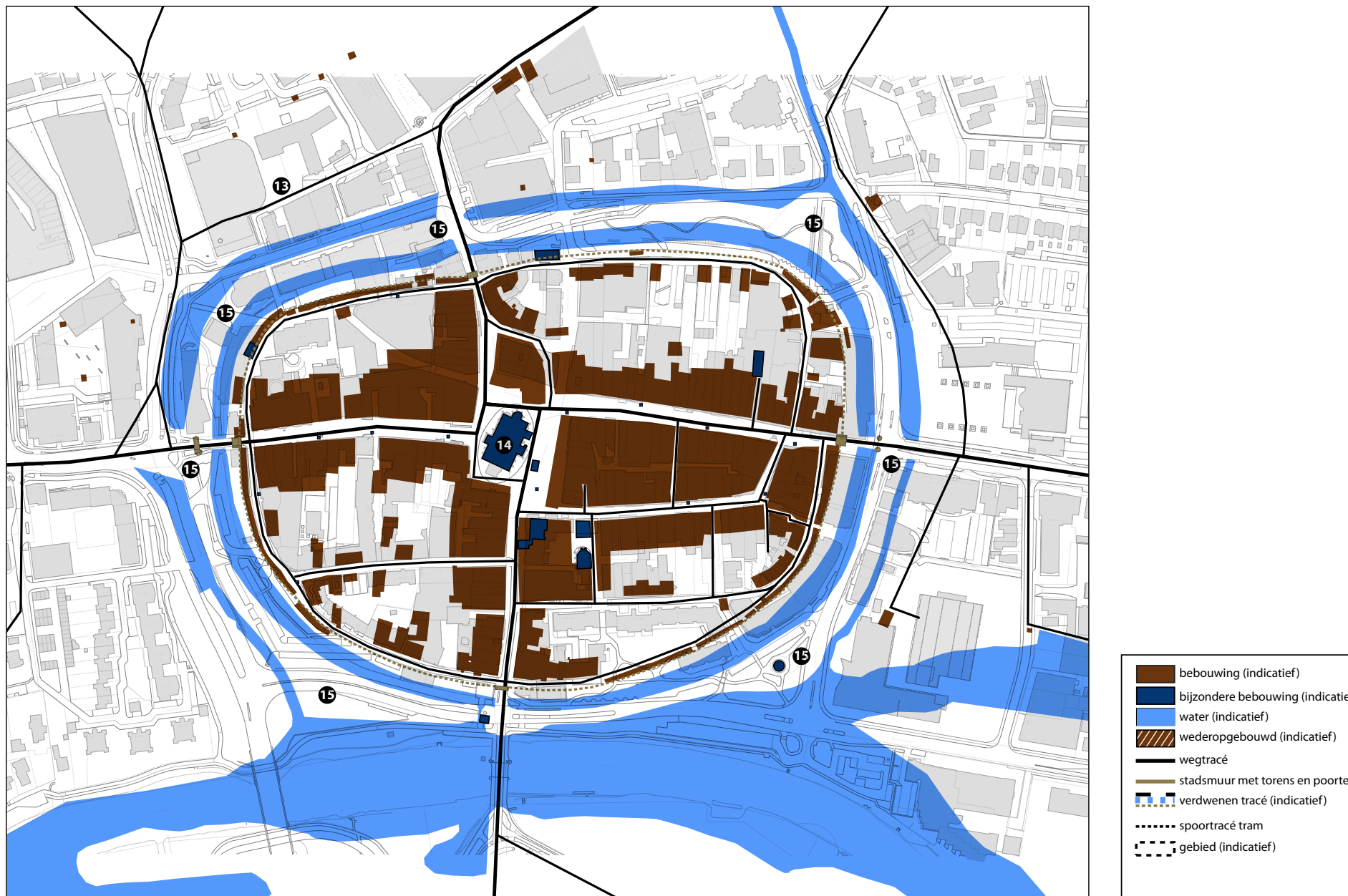
structuur gehandhaafd, zoals blijkt uit het Kadastrale minuutplan uit 1832.

Gruitpoort met voorpoort, getekend kort voor de sloop in 1864.

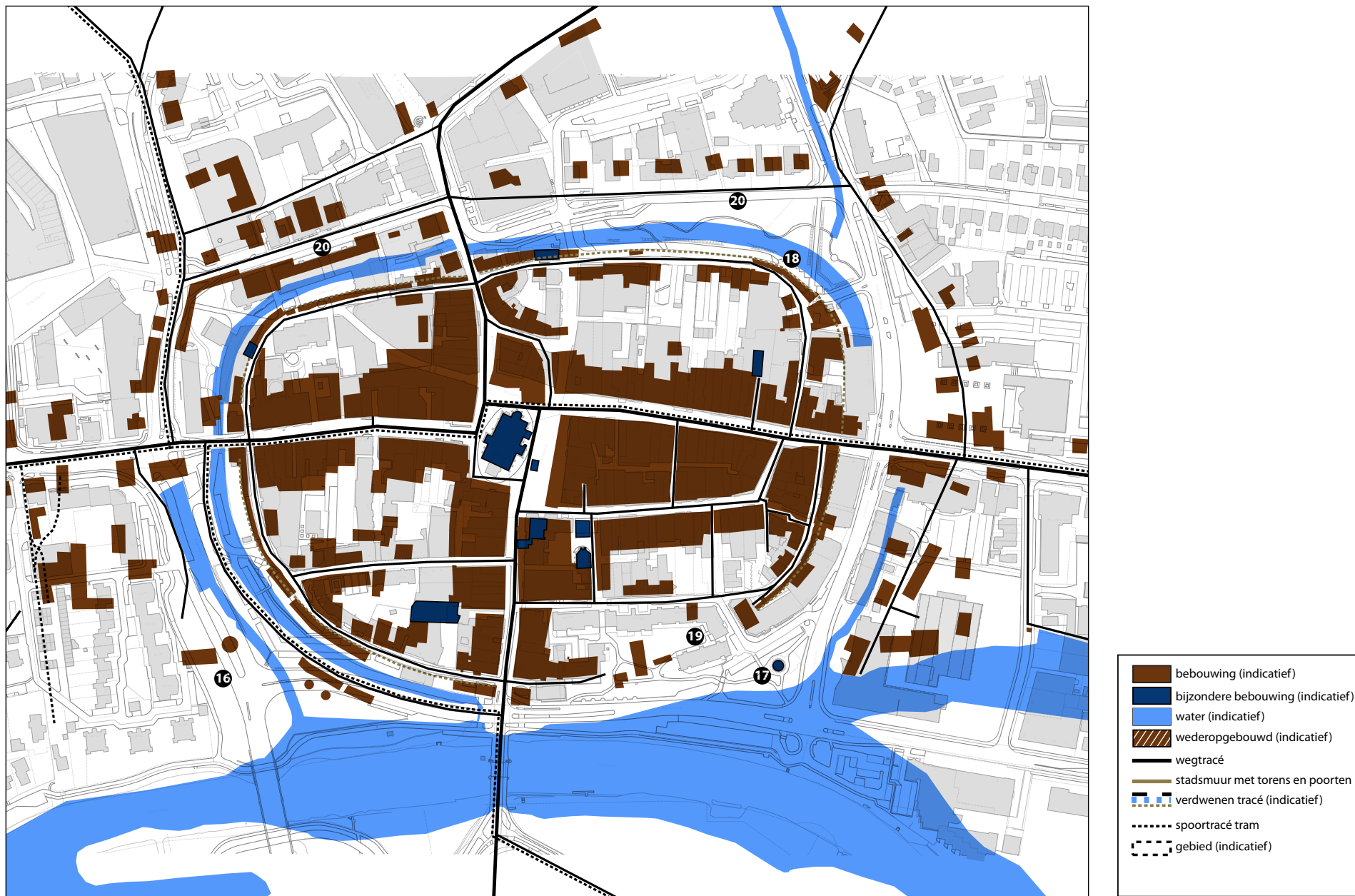
Stadsplattegrond van Doetinchem, door Nicolaes van Geelkercken getekend in 1653.

Schetsmatige weergave van Doetinchem omstreeks 1832.

Kadastraal minuutplan van Doetinchem uit 1832. Het blad van het centrum is in de bladen van de direct aangrenzende omgeving gemonteerd.

Schetsmatige weergave van Doetinchem omstreeks 1885. Trambanen zijn gestippeld getekend.

1832-1885

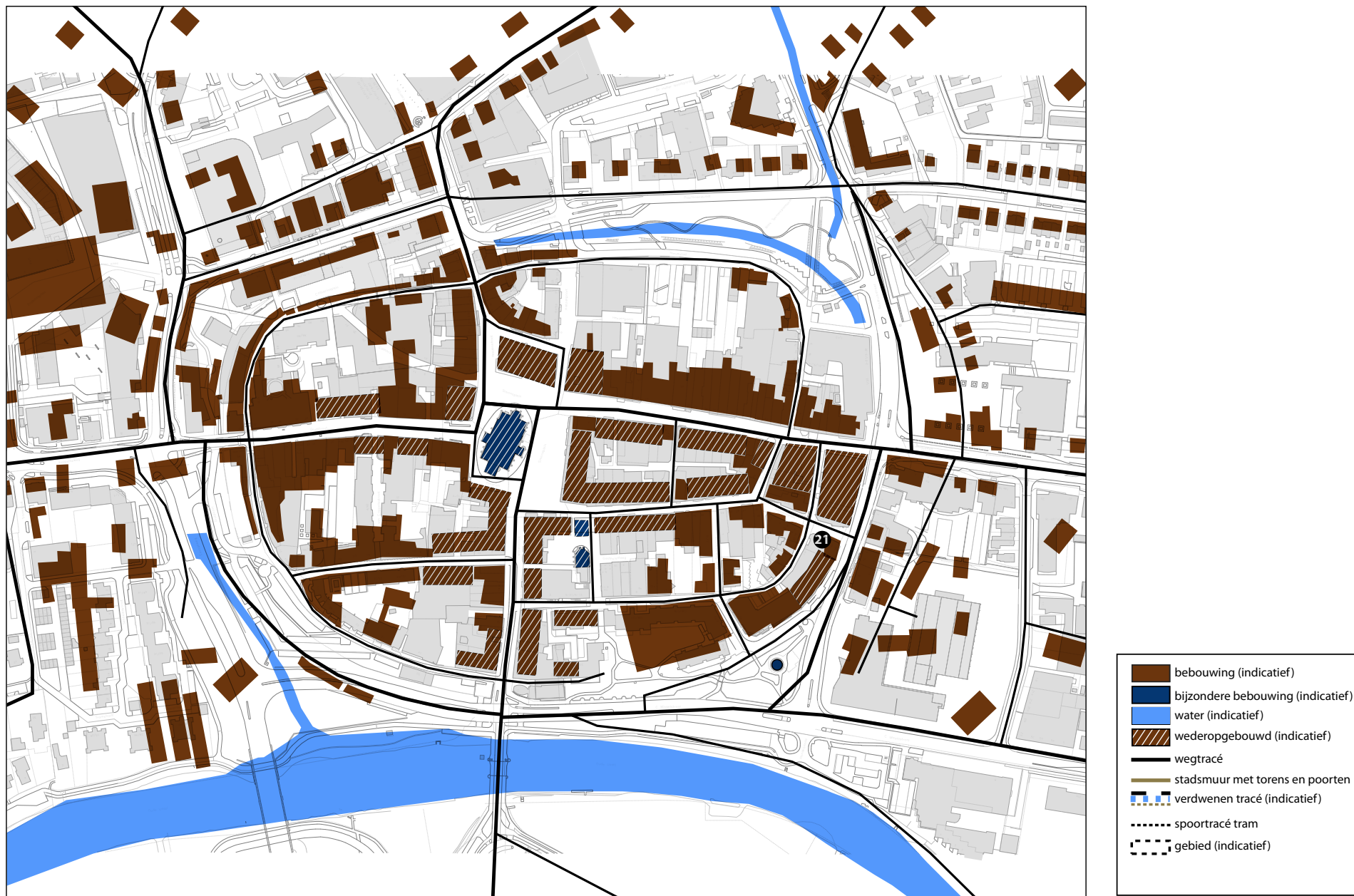
In het begin van de 19^e eeuw is het systeem met een binnen- en buitengracht nog volledig intact. Volgens een aantekening van ds. K.H. Greven uit 1828 lag rondom de stad *...een wal, tamelijk hoog en met bomen beplant, een aangename wandeling...* Het kadastrale minuutplan uit 1832 is de eerste gedetailleerde waarheidsgetrouwe weergave van de topografie van de stad. De ligging van de binnen- en buitengracht komt op deze kaart nog vrijwel overeen met de situatie zoals in de 16^e eeuw door Jacob van Deventer getekend. Buiten de vestingwerken heeft de spaarzame bebouwing dan nog een overwegend agrarisch karakter. Langs een deel van het historische centrum is het verloop van de stadsmuur te volgen aan de hand van de zowel aan de binnen- als aan de buitenzijde tegenaan gebouwde muurhuizen. Het centrum wordt omsloten door de binnengracht, die op vier plaatsen doorsneden wordt door de aanvoerwegen ter hoogte van de stadspoorten. De buitengrachten omvatten het centrum aan de landzijde en stromen uit in de Oude IJssel. Tussen binnen- en buitengracht ligt een wal. In het verloop van deze wal is de vorm van de inmiddels verdwenen rondelen nog goed te herkennen.

In de tweede helft van de 19^e eeuw worden de vestingwerken gesloopt en de buitengrachten ten behoeve van stadsuitbreidingen gedempt. De Hamburgerpoort wordt in de tweede helft van de 19^e eeuw afgebroken, de Gruitpoort volgt als laatste in 1862. Van de Heezenpoort en de Waterpoort is het exacte jaar waarin zij gesloopt zijn onbekend. Tussen de Gruitpoort en de Waterpoort blijven de binnen- en de buitengracht bestaan en wordt alleen de wal voor een deel afgegraven. Op het vrijkomende terrein wordt in 1863 de gemeentelijke

gasfabriek [16] opgericht. Op het voormalige ronddeel in de wal tussen de

Waterpoort en de Hamburgerpoort wordt ter plaatse van een in 1850 afgebrande standerdmolen een bakstenen stellingmolen [17] neergezet. De binnengracht wordt in dit kwadrant gedempt. In de loop van de 19^e eeuw worden aan de Kapoeniestraat en het westelijke deel van de Nieuwstad nog meer huisjes tegen de binnenzijde van de muur gebouwd [18]. Tussen de Gasthuisstraat en de IJssel vindt het omgekeerde plaats, een groot deel van de aan Molenstraat staande muurhuizen wordt gesloopt om plaats te bieden aan bedrijfsgebouwen en opslagruimten [19].

Aan het eind van de 19^e eeuw raken de uitvalswegen direct buiten de voormalige Gruitpoort en Hamburgerpoort steeds verder bebouwd. Op initiatief van de uit Franeker afkomstige predikant J. van Dijk worden op voormalige vestinggrond in deze periode een aantal nieuwe scholen en een kerk gesticht. Aan de Plantsoenstraat en de Burg. Van Nispenstraat ontstaat daardoor een doorgaand ensemble [20] van vrijstaande villa's en bijzondere bebouwing in het groen.

Schetsmatige weergave van Doetinchem omstreeks 1945. Gearceerd is de verwoeste of zwaar beschadigde bebouwing aangegeven en de daarop in het kader van de wederopbouw geprojecteerde nieuwbouw.

1885-1945

In deze periode ontwikkelt Doetinchem zich tot een welvarende provinciestad. In 1879 wordt een concessie afgegeven voor een stoomtramlijn tussen Dieren en Doetinchem. In de volgende jaren neemt deze wijze van personen- en goederenvervoer een grote vlucht en komen er diverse lijnen in Doetinchem samen. Kort na 1880 wordt Doetinchem ook aangesloten op het landelijke spoorwegennet. Samen met de vernieuwingen in het plaatselijke onderwijs, het verbeteren van de verkeersstructuur, modernisering in de landbouw en de bescheiden opkomst van nijverheid en industrieën leidt dit tot groei van de bevolking en een toename van de welvaart. Ook de aansluiting op het elektriciteitsnet en de komst van waterleiding leidt tot een aanzienlijke verbetering van de leefomstandigheden. De veemarkt en de opkomst van de productie van conserven en vleesverwerkende industrieën bevestigen het beeld van een stad met een groot agrarisch achterland. De centrumfunctie valt ook af te lezen aan de komst van een groot aantal scholen en instellingen naar Doetinchem.

In deze periode vindt op pandniveau veel vernieuwing en verandering plaats maar verandert het in de 19^e eeuw ontstane beeld van de stad op hoofdlijnen binnen de voormalige vestingwerken niet ingrijpend. In 1934 wordt de binnengracht die vanaf het Plantsoen, langs de Nieuwstad, achter de Van Nispenstraat en langs Gaswal achter de muurhuizen in de Kapoeniestraat loopt, in het kader van de werkverschaffing gedempt. Het vrijkomende terrein wordt voor een deel toegevoegd aan de ondiepe achtertuinen van de aangrenzende huizen. Voor de oorlog wordt ook de Adelaarstraat [21] aangelegd, waarmee de Boliestraat met de IJsselkade verbonden werd.

1945-heden

Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog wordt de stad Doetinchem in het kader van de Geallieerde aanval op Duitsland, driemaal per vergissing door 2nd Tactical Air Force gebombardeerd (op 19, 21 en 23 maart 1945). Het resultaat van deze acties is dat grote delen van de binnenstad in puin liggen.

De situatie van de stad in 1940 is zeer gedetailleerd en betrouwbaar weergegeven op een grootschalige maquette door H.H.T.M. Tomesen in het Stadsmuseum in Doetinchem. Na de bevrijding was de ravage niet te overzien.

De verwoesting van het stadshart betekende een groot verlies. In de stad werden naast het gemeentehuis en de St. Catharinakerk ook 127 woon- en winkelhuizen, 9 winkelpanden, 5 fabrieken, 2 scholen, het politiebureau, een hotel, een vergaderzaal en de brug over de Oude IJssel geheel verwoest. Ook kwamen bij de bombardementen ongeveer 170 mensen om het leven. Bij de naoorlogse wederopbouw worden vervolgens een groot aantal van de nog resterende gebouwen afgebroken.

De wederopbouw werd landelijk gezien strak geregisseerd door het Rijk. De praktische uitvoering van dit beleid was in handen van het College van Algemene Commissarissen voor de Wederopbouw, dat verspreid over het land Bouwbureaus oprichtte. De verregaande bevoegdheden van dit College waren ingegeven door de grote materiaalschaarste. Direct na de bevrijding was er gebrek aan praktisch alles. Herstel van de infrastructuur en de bedrijvigheid en in het kielzog daarvan de herbouw van boerderijen had samen met het inlopen van de voor de oorlog al opgelopen achterstand in de volkshuisvesting de eerste prioriteit. Om te mogen bouwen dienden de gemeenten over (tenminste) een goedgekeurd wederopbouwplan of uitbreidingsplan te beschikken. Anders dan bij een

uitbreidingsplan had een wederopbouwplan betrekking op de bebouwde kom. Het regelde naast de bestemming ook het gebruik van de opstallen. Voorafgaand aan het opstellen van een wederopbouwplan, moest het College van Algemene Commissarissen eerst akkoord gaan met de benoeming van de stedenbouwkundige. De aan het College verbonden stedenbouwkundig adviseur ir P. Verhagen was belast met deze controle. Verhagen oefende hierdoor grote invloed uit op de keuze van de stedenbouwkundigen die de plannen moesten uitwerken. Alle 31 wederopbouwplannen uit de provincie Gelderland werden toegewezen aan ontwerpers die volgens de principes van de Delfse School werkten. Deze situatie duurde tot 1950 toen de Wederopbouwwet in werking trad. Dit betekende het einde van het College van Algemene Commissarissen.

Na een periode van plannen maken behandelde de Doetinchemse gemeenteraad op 23 januari 1947 het wederopbouwplan. De algemene opzet van dit plan werd geaccepteerd. Na enkele aanpassingen, waarbij onder meer aandacht was voor de opruiming van krotten aan de Nieuwstad, Walstraat en Kapoeniestraat, werd het plan op 16 maart 1949 vastgesteld. Een gebied ten oosten van de Waterstraat moest vanwege een complexe onteigeningssituatie van distilleerderij Piet van Gent en groothandel Sachtlevens aanvankelijk nog buiten het plan gehouden worden. Een apart wijzigingsplan voor dit deel werd een jaar later goedgekeurd. In grote lijnen gaat het wederopbouwplan uit van het herstellen van de stadskern, het omleggen van het doorgaande verkeer via de Gaswal en de IJsselkade en de latere Raadhuisweg en het saneren van de vroegere wallen en de bebouwing daarop met nieuwe vrijstaande bebouwing. Dankzij het behoud van de historische hoofdstraten en het herstel van enkele monumentale gebouwen bleef de historische

structuur in de binnenstad herkenbaar. Wel heeft er door nieuwbouw een schaalvergroting plaatsgevonden, zijn open ruimten verder dichtgeslibt en zijn op enkele plaatsen rommelige 'achterkanten' ontstaan. In aanvulling op het wederopbouwplan werd in de vorm van de Heezenpoort een nieuwe verbinding gemaakt tussen het centrumgebied en de Dr. Huber Noodtstraat.

Intussen was vooral langs de randen van het stadscentrum de verkrotting en verpaupering verder toegenomen. In het kader van de stadssanering en krotopruiming werd de meeste bebouwing in deze zone gesaneerd. De stad breidde zich inmiddels fors uit aan de andere oever van de Oude IJssel en het groeiende autogebruik stelde nieuwe eisen aan de bereikbaarheid en ontsluiting van het stadscentrum. Met de opening van de nieuwe Europabrug over de Oude IJssel in 1976 en de aansluitende Europaweg ter plaatse van de gedempte buitengracht in combinatie met de aanleg van een brede autoring op de Gaswal/IJsselkade/Raadhuisstraat werd tegemoet gekomen aan de eisen van de nieuwe tijd. Het naoorlogse streven naar rationalisatie en schaalvergroting betekent dat de 19e eeuwse stad met een breed scala aan functies transformeert tot een modern uitgaans- en winkelcentrum. De woonfunctie in het centrum wordt voor een belangrijk deel teruggedrongen naar de stadsrand. Tussen de Gasthuisstraat en de IJsselkade verrees nieuwe woonbebouwing en ook de oostzijde van de Kapoeniestraat werd in de loop van de tijd in fasen weer bebouwd met overwegend appartementengebouwen. Langs het westelijke deel van de Walstraat kwam aan de binnen- en buitenzijde grootschalige woon- en winkelbebouwing. Aan de buitenzijde van de Gaswal en de Nieuwstad kwam de geprojecteerde invulling niet tot stand. De Nieuwstad werd wel doorgetrokken naar de Raadhuisstraat en in de zones aan weerszijden van de voormalige

Hamburgerpoort kwamen grootschalige winkel- en bedrijfspanden. Op de Veentjes, dat als laag gelegen gebied lange tijd onbebouwd bleef, werd het centrumgebied uitgebreid. Deze uitbreiding is zowel ruimtelijk als economisch gezien niet erg succesvol gebleken. Nijverheid en kleine industrieën zijn na de oorlog onder invloed van het streven naar functiescheiding, het voorkomen van milieuhinder en een toenemend belang van bereikbaarheid over de weg vrijwel geheel uit het centrum verdwenen. De recentste ontwikkeling bestaat uit de reconstructie van de historische bebouwing aan de Burg. van Nispenstraat. De monumentale bebouwing aan de zuidzijde van deze straat is in het laatste kwart van de vorige eeuw gesloopt, waarna het terrein geruime tijd onbebouwd bleef. In een van de architectuur van de oorspronkelijke bouwblokken afgeleide vormgeving is recent de straat weer bebouwd.

Overzicht van het recent aan de Burg. Van Nispenstraat gereconstrueerde bouwblok.

*Het huidige stadscentrum en de
directe omgeving daarvan op
een luchtfoto (Google Earth).*

Centrum van de stad omstreeks 1940 zoals gereconstrueerd op de maquette in het Stadsmuseum Doetinchem. Op de voorgrond loopt vanuit het westen de Grutstraat naar de kerk. De hoofdroute vertakt zich daar achter in de Hamburgerstraat en de Boliestraat (collectie Stadsmuseum Doetinchem).

3 RUIMTELIJKE STRUCTUUR

De ruimtelijke structuur van de stad kent een historische gelaagdheid. De huidige verschijningsvorm is het resultaat van veranderingen en aanpassingen, die gedurende grofweg de afgelopen 1000 jaar door menselijk ingrijpen hebben plaatsgevonden. De topografie van de historische stad wordt gevormd door structuren als de natuurlijke ondergrond, wegen en waterlopen en de daaraan gekoppelde bebouwing. De stad vormt een dynamisch model, dat voortdurend door culturele, sociale en economische processen aangepast moet worden. De meeste veranderingen zijn beperkt van schaal en omvang en verlopen langzaam. Daarnaast zijn er ook een paar rigoureuze ingrepen te onderscheiden die in kort tijdsbestek van grote invloed geweest zijn op de verschijningsvorm van de stadsrand.

Ten einde enig zicht te krijgen op deze processen is gekeken naar de huidige stadsrand. Van zowel bestaande als verdwenen structuren en objecten zijn de ruimtelijke veranderingen in de tijd op thematische wijze beschreven en gelokaliseerd in de context van de ontwikkelingsgeschiedenis van de stad. De oorspronkelijke functie is daarbij steeds leidend geweest bij de selectie en indeling van de verschillende thema's.

Begonnen wordt met het thema openbare voorzieningen, religie en vermaak omdat naar verhouding van deze categorie gebouwen veel bewaard bleef en vanwege de functie redelijk veel historische gegevens bekend zijn. Dit thema heeft daarmee als leidraad en historische referentie gediend voor de volgende thema's.

De bij de beschrijvingen tussen haken [] geplaatste nummers verwijzen naar de locatie op de desbetreffende themakaart.

OPENBARE VOORZIENINGEN, RELIGIE EN VERMAAK

Naast het geestelijke welzijn en elementair onderwijs bemoeide het stadsbestuur zich in de Middeleeuwen ook met het lichamelijke welzijn van haar burgers en de bezoekers van de stad. Wat betreft fysieke voorzieningen richtte men zich hoofdzakelijk op de beschikbaarheid van drinkwater en het zoveel mogelijk beperken van de risico's die samengingen met de uitbraak van besmettelijke ziekten. Pas in de loop van de 19^e eeuw gaat de overheid onder invloed van sociale, technologische en economische ontwikkelingen zich intensiever bemoeien met de verschillende vormen van onderwijs en gezondheidszorg. Daarnaast komen nieuwe openbare voorzieningen die verband houden met de energievoorziening en communicatie. Een aantal voor de ontwikkeling van deze voorzieningen karakteristieke gebouwen bleef om het centrum in verschillende gradaties bewaard.

religie [1 en 2]

De westelijke Achterhoek is vanaf het begin van de achttiende eeuw vanuit Utrecht gekerstend. De vroegste schriftelijke vermelding van Doetinchem dateert uit het jaar 838. 'villa Duetinghem' valt dan onder het bisdom Utrecht en is voorzien van een kerk, zeer waarschijnlijk de voorganger van de huidige Catharinakerk.

In het begin van de 15^e eeuw stichtten de 'Zusters van het gemene leven' onder de naam Sint Agnieten een gemeenschap in een huis tussen de Gruitpoort en de Heezenpoort, langs de stadswal [1]. In 1439 kregen de zusters toestemming om bij het huis een kapel te bouwen. In 1471 verhuisden de zusters naar de Kruisberg waar een nieuw gebouw met de naam klooster Sion was opgericht.

Na een korte bezetting door een Spaanse krijgsmacht onder leiding van Marten Schenck, heroverden de Staatsen de stad en werd het gereformeerde geloof ingevoerd. Rooms Katholieke geestelijken werden de stad uitgezet. De Spanjaarden keerden in 1598 nog even terug met een bezettingsmacht die in augustus 1599 door graaf Willem Lodewijk van Nassau definitief verdreven werd.

Gasthuiswoningen. In opdracht van het Gasthuisfonds is in 1910 aan de Walstraat tegen de voormalige stadsmuur een blokje van vijf kleine armenhuisjes gebouwd. Het ontwerp was van architectenbureau Ovink uit Doetinchem.

In de 16^e eeuw beschikte de stad over een gasthuis aan de Boliestraat, bestaande uit een huis, kapel en schuur. Het gasthuis vervulde van oudsher een belangrijke rol in de armen- en ziekenzorg en bezat ook enkele armenhuisjes. De Gasthuiskerk [2] werd vanaf 1762 gebruikt door de Evangelisch Lutherse gemeente.

De armenzorg kwam na de reformatie in handen van de gereformeerde diaconie, de stedelijke overheid kon in de vorm van 'Gasthuis pensioenen' waar nodig tijdelijk bijspringen. De magistraat kon daartoe beschikken over de opbrengsten van het voormalige middeleeuwse Gasthuis. In 1820 werd het Gasthuis opgeheven en kwamen de rente-inkomsten en pachten van de resterende bezittingen ten goede aan het Gasthuisfonds.

synagoge [3-5]

De Israëlitische gemeente telde lange tijd maar enkele gezinnen die meestal in grote armoede leefden. Vanaf de 19^e eeuw groeide de gemeenschap gestaag en de ongeveer 150 zielen tellende gemeenschap kon in 1878 een nieuwe synagoge [3] in de Waterstraat betrekken. Tot dan kwam men samen in een oud gebouw aan de Walstraat [4] en later aan de Nieuwstad [5]. De synagoge werd in 1945 verwoest en daarna niet meer opgebouwd.

R.K. kerk [6]

In 1855 verleende het gemeentebestuur toestemming voor het oprichten van een Rooms Katholieke kerk aan de Waterstraat [6]. Deze kerk was in 1934 aan de eredienst onttrokken en door Misset als magazijn in gebruik genomen. De toren werd in 1942 al gesloopt, de kerk volgde na de bevrijding.

Van Dijk [7-10]

in 1862 vestigde de uit Franeker afkomstige predikant J. van Dijk (1830-1909) zich in Doetinchem als voorganger van de Christelijke Afscheiden

Aan de Nieuwstad, ter hoogte van V&D, stond tot 1972 de oude synagoge. Het verwaarloosde gebouw was tot de afbraak in gebruik als pakhuis. Op de inzet de huidige situatie.

Gemeente. In 1859 bouwde deze gemeente een kerkje aan de Heezenpoort. Na een religieus geschil voerde men vanaf 1871 de naam Nederlandsch-Hervormde Zendingsgemeente. In 1880 werd in opdracht van ds. Van Dijk aan de Van Nispenstraat de kerk 'Predik het Evangelie'

gebouwd in een rijke eclectische vormgeving [7]. De naastgelegen pastorie dateert uit dezelfde tijd. Van Dijk geloofde heilig in het belang van goed onderwijs bij de verbreiding van het geloof. Omdat er in Doetinchem nog geen Christelijke school was, nam hij daartoe zelf het initiatief. Hij wist bij de gemeente Doetinchem te bereiken, hem een substantieel deel

van de afgegraven stadswal en gedempte stadsgracht te verkopen. Zijn kerkgenootschap was nu eigenaar van de terreinen waar later de bebouwing aan de Van Nispenstraat gebouwd zou worden. Met hulp van de Vereeniging voor Christelijk Nationaal Onderwijs kon in 1864 de eerste steen gelegd worden voor de bouw van een christelijke lagere school. Van Dijk ontwikkelde ook ideeën om in Doetinchem een Gymnasium te stichten. Allereerst kocht hij daartoe het landhuis Ruimzicht, waar hij na een verbouwing in 1872 al meer dan 70 leerlingen van de Latijnse school kon huisvesten. Toen in 1876 de mogelijkheid bestond om ook in plaatsen met minder dan 10.000 inwoners een Gymnasium te stichten, bouwde Van Dijk aan de Van Nispenstraat een nieuw Gymnasium [8], dat vervolgens aan de gemeente verhuurd werd. In 1878 volgt de stichting van de kweekschool Groen van Prinsterer, waarvoor ook in de van Nispenstraat twee internaten worden gebouwd [9 en 10].

onderwijs [11]

Voor de reformatie was er geen scheiding tussen lagere en Latijnse school, het onderwijs was sterk op het geloof gericht. De nieuwe Schoolwet van 1857 werd in 1861 in Doetinchem ingevoerd. Men bepaalde dat in de stad twee scholen zouden komen, namelijk een burgerschool (met schoolgeld) en een armenschool (gratis). Voor de huisvesting van de burgerschool werd in 1866 aan de Keppelseweg een nieuwe school gebouwd [11]. Deze school noemde men vanaf 1876 School I, de armenschool kreeg toen de benaming School II.

Het in 1876 gestichte Gymnasium aan de Burg. Van Nispenstraat met rechts daarvan de in 1878 gebouwde kweekschool waarin ook een jongensinternaat ondergebracht was. (Beeldbank Erfgoedcentrum achterhoek en Liemers). Op de inzet de huidige situatie.

*Burgemeester van Nispenstraat 10-12
Eclectisch herenhuis, gebouwd in 1871, tot 1884 in gebruik als kostschool, daarna organiseerde de Lucasstichting een vooropleiding tot arts voor de leerlingen van het tegenover gelegen gymnasium. In 1911 in gebruik genomen als meisjesinternaat voor leerlingen van de Groen van Prinsterer kweekschool. (Beeldbank Erfgoedcentrum achterhoek en Liemers)*

industrieschool [12 en 13]

In 1869 stichtte het departement Doetinchem van de Maatschappij tot Nut van't Algemeen een industrieschool aan het Prinsenhof [12], in 1906 werd deze opleiding opgeheven en verplaatst naar de nieuw gebouwde ambachtsschool aan de veemarkt. De voormalige industrieschool heeft daarna nog korte tijd gediend als bescheiden ziekenhuis met vier bedden. Het gebouw is in 1938 afgebroken.

In 1949 werd door de Vereniging 'de ambachtsschool voor Doetinchem e.o.' het initiatief genomen tot de bouw van een nieuwe technische school op de hoek van de IJsselkade en de C. Missetstraat met G. Mulder als directeur. In 1953 maakte F.A. Bruininkweerd een ontwerp[13]. Van zijn hand zijn ook het gymnastieklokaal uit 1954 en de vleugel uit 1961 met kapconstructie van de NV Nemaho. In het gymnastieklokaal zijn sgrafitti van Hans Gorter uit Arnhem aangebracht. De praktijklokalen van de school zijn voorzien van monumentale sheddaken. Na verhuizing van 't Brewinc school voor VMBO naar de nieuwbouw aan het Zaagmolenpad (nu Metzo College genoemd), is de oude school herontwikkeld tot Brewinc cultuurcluster (zie BBA, *Inventarisatie industrieel erfgoed Doetinchem*).

Kerkgebouw 'Predik het Evangelie' met naastgelegen pastorie. Deze gebouwen werden in 1880 op initiatief van Ds. Van Dijk aan de Burg. Van Nispenstraat gebouwd.

Technische school aan de C. Missetstraat kort na de voltooiing. Op de voorgrond de Oude IJssel. (Beeldbank Erfgoedcentrum achterhoek en Liemers)

gasfabriek [14]

Op de wal tussen de binnen en de buitengracht tussen de Gruitpoort en de Waterpoort wordt in 1863 de gemeentelijke gasfabriek [14] opgericht. Vanaf dat moment wordt dit deel van de wal de Gaswal genoemd. Het stadsgas wordt via een gemeentelijk netwerk gedistribueerd, aanvankelijk alleen voor verlichting, maar vanaf het begin van de 20^e eeuw neemt de vraag enorm toe als het stadsgas naast industriële toepassingen ook gebruikt wordt ook om op te koken en voor verwarming. De smalle Gaswal blijkt al snel niet toereikend voor de noodzakelijke uitbreidingen van de gasfabriek. Kort voor de oorlog beslaat het complex naast een groot deel van de Gaswal, ook een deel van het industrieterrein aan de andere zijde van de buitengracht.

Door de ontdekking van de aardgasbel in Slochteren aan het eind van de jaren '50 veranderde het gemeentelijk gasbedrijf van productiebedrijf in distributiebedrijf. De uitgebreide installaties aan de Gaswal waren daarmee overbodig geworden. In 1971 verhuisde het bedrijf naar een nieuwe locatie, werden de oude gebouwen gesloopt en kwamen de terreinen vrij.

electriciteitsvoorziening [15 en 16]

Aan het eind van de 19^e eeuw begint electriciteit aan een grote opmars. Aanvankelijk als publiektrekker in de vorm van elektrisch licht in bijzondere gebouwen. Na de introductie van een betaalbare gloeilamp komt ook voor huishoudens elektrisch licht binnen de mogelijkheden. In 1910 besloot de rijksoverheid dat de levering van electriciteit voortaan een overheidstaak moest worden, die de provincies op zich moesten nemen. In 1915 werd de Provinciale Geldersche Electriciteits Maatschappij (PGEM) opgericht. Aanvankelijk kocht de PGEM electriciteit in bij de gemeente Nijmegen waar vanaf 1908 een centrale in bedrijf was die een behoorlijke overcapaciteit bezat. In 1919 werd

De gasfabriek gezien vanaf de brug over de Oude IJssel in het begin van de vorige eeuw. (Gelderland in Beeld)

Prefab trafohuisje van de PGEM, waarschijnlijk in de jaren '70 op een parkeerterrein aan de Nieuwstad geplaatst.

Het Gevang gefotografeerd vanuit de Heezenpoort.

Doetinchem op het provinciale electriciteitsnet van de PGEM aangesloten.

In korte tijd nam het electriciteitsverbruik fors toe, omstreeks 1930 was het heel gebruikelijk om naast verlichting, electriciteit ook te gebruiken voor huishoudelijke apparaten, koken en het verwarmen van badwater. Ook de openbare verlichting zorgde voor een groei in het verbruik.

Op diverse plekken verrezen in de gemeente Doetinchem transformatorhuisjes die een vitale rol hebben bij de distributie van electriciteit aan de eindverbruikers. Binnen het onderzoeksgebied staan aan de Nieuwstad [15] en de Kapoeniestraat [16] karakteristieke trafohuisjes uit de naoorlogse periode.

gevang, Nieuwstad 76 [17]

Aan de Nieuwstad, op de hoek met de Heezenpoort staat een vrijstaand gebouw dat in 1766 gebouwd is als gevangenis voor het landdrostambt Zutphen naar een ontwerp van Gerard Ravenschot [17]. In 1780 is het gebouw aan de linker zijde uitgebreid met op de begane grond een cipierswoning en op de verdieping een examineerkamer. De oorspronkelijke gevangenis is gebouwd aan de rand van de middeleeuwse stad, tegen de buitenzijde van de destijds niet meer bestaande stadsmuur. Het gebouw werd opgetrokken op de smalle strook grond tussen de Nieuwstad en het talud van de (binnenste) stadsgracht. Volgens het bewaard gebleven bouwbestek van de uitbreiding in 1780, moest de muur aan de grachtzijde gefundeerd worden op twee rijen van 26 lijvige palen van zes voet lengte (ongeveer 1.80 meter). Waarschijnlijk is voor een dergelijke oplossing gekozen vanwege de slechte grondslag aan de rand van de stadsgracht.

postkantoor en telefooncentrale [18 en 19]

Tot de nationalisatie van het postverkeer in 1799 was de exploitatie van het postverkeer in ons land sterk versnipperd en vooral regionaal georganiseerd. In de 19^e eeuw nam door verbeteringen in het onderwijs

Het in 1920 naar een ontwerp van J. Crouwel gebouwde postkantoor aan de Burg. Van Nispenstraat voor de restauratie en de herinrichting van de straat.

het aantal mensen dat kon lezen sterk toe en mede door de ontwikkeling van de spoorwegen werd de dienstverlening aan het publiek steeds belangrijker. In 1852 werd de postzegel in ons land ingevoerd en de nieuwe postwet schreef voor dat in iedere gemeente van Nederland 'eene gelegenheid tot het ontvangen en verzenden van brieven met de post (zou worden) geopend'. Door het hele land werden vanaf 1850 postkantoren en hulppostkantoren ingericht en kwamen brievenbussen te staan. Een klein postkantoor kon vaak nog wel in een bestaand gebouw ondergebracht worden, voor de grotere werden nieuwbouwopdrachten gegeven door het Rijk.

Na geruime tijd in de villa Burg. Van Nispenstraat 6 gevestigd geweest te zijn, groeide het Doetinchemse postkantoor uit zijn jasje en moest er in 1920 nieuwbouw plaatsvinden. Het nieuwe gebouw [18] is een ontwerp van rijksbouwmeester J. Crouwel in een expressionistische bouwstijl. Het kantoor, waarvan ook een directeurswoning deel uitmaakt, werd in 1938 aan de achterzijde fors uitgebreid. De telefooncentrale was inmiddels al verhuisd naar een apart gebouw aan de Hovenstraat. Een nieuw telefoongebouw kwam tot stand kort voor 1950 [19] en werd in 1966 uitgebreid naar plannen van C.A. Wijnhorst van de Rijksgebouwendienst. Verdere

uitbreiding volgde in 1975, de straalmast verrees in 1987 (BBA, *Inventarisatie industrieel erfgoed Doetinchem*).

In 1975 wordt een nieuw postkantoor op de hoek van de Burg. Van Nispenstraat en de Hofstraat in gebruik genomen. Niet lang daarna wordt de gemeentelijke sociale dienst - waarvan het gebouw door brand verwoest werd - in het oude postkantoor ondergebracht. In de jaren '90 heeft het gebouw nog enige tijd gefunctioneerd als theater en filmzaal voor cultureel centrum de Gruitpoort. Vanaf begin 2011 biedt het oude postkantoor na een grondige restauratie ruimte aan Het Borghuis en het Stadsmuseum.

Het nieuwe postkantoor uit 1975 is inmiddels door herstructureringen bij de post recentelijk gesloten en gesloopt.

raadhuis [20] (buiten onderzoeks gebied)

De twee belangrijkste gebouwen van de stad, de kerk en het stadhuis stonden van oudsher aan de Markt. Al voor de oorlog werden er serieuze plannen ontwikkeld voor een nieuw stadhuis, dat buiten het historische centrum op de hoek van de Terborgseweg en de Raadhuistraat gebouwd zou moeten worden. Dit terrein was tot dantoe in gebruik als bouwland. Na de bombardementen van 1945 werd aanvankelijk overwogen om het stadhuis op de open plek in het centrum te herbouwen. In 1955 besloot men om het stadhuis alsnog te positioneren op de locatie aan de Terborgseweg. Er werd een prijsvraag uitgeschreven die niet tot een financieel haalbaar plan leidde. In 1963 werd opnieuw een poging gedaan. Ook weer in de vorm van een prijsvraag voor een stadhuis met een representatief- en een werkgedeelte onder hetzelfde dak. De prijsvraag werd gewonnen door prof. ir. P.H. Tauber, die zijn ontwerp kon realiseren binnen het gestelde budget. De nieuwbouw [20], gelegen aan een representatief oplopend voorplein, werd in 1969 geopend. Met de ingebruikname van

het nieuwe gebouw, verhuisde ook de markt uit het centrum naar een daarvoor aangelegd terrein direct ten noord-oosten van het stadhuis. Tauber ontwierp ook de uitbreiding van het raadhuis die in 1986 gerealiseerd werd.

Het in 1969 geopende Raadhuis met de uitbreiding uit 1986. Recent is het plein opnieuw ingericht.

bibliotheek [21] (buiten onderzoeks gebied)

De bibliotheek was tussen 1919 en 1973 gevestigd in het uit 1876 daterende schoolgebouw van School I aan de Keppelseweg. In 1975 moest deze school vanwege de reconstructie van de Gaswal gesloopt worden. In 1976 verhuisde de bibliotheek naar een door de Haagse architect Wim Davidse ontworpen nieuwbouw aan de Raadhuisstraat[21]. Dit gebouw wordt gekenmerkt door een progressieve betonarchitectuur met veel aandacht voor de omgeving. Inmiddels heeft de bibliotheek dit gebouw al weer verlaten en is ondergebracht in het verzamelgebouw 't Brewinc aan de IJsselkade.

ontspanning en recreatie [22 - 29]

Hoewel ontspanning en vrije tijd altijd een rol zullen hebben gespeeld in het leven van de mens, neemt het vertier in de 18e eeuw pas echt vormen aan in de publieke ruimte. Tot de 18e eeuw beperkt de vrijetijdsbesteding zich veelal tot het privédomein – denk aan gelegenhedenfestiviteiten – of andere activiteiten binnenkamers, waartoe wijn- en gelachhuizen dienden. Rondreizende toneelgezelschappen of kermissen vormden hoogtepunten in het jaar, maar werden door de dominees argwanend bekeken.

In de Middeleeuwen werden beugelen en kolven als soort van sport beoefend, de beugelbaan [22] lag buiten de Homburgerpoort en de Kolfbaan [23] buiten de Gruitpoort. In ons waterrijke land zijn zwemmen en schaatsen nog lange tijd de voornaamste sportieve vrijetijdsbesteding voor een breed publiek.

Na de komst van het spoor en de aanleg van tramverbindingen kort na 1880 wordt het reizen van en naar Doetinchem comfortabeler en vooral sneller. De verhoging van de mobiliteit heeft zeker een positief effect gehad op het reizigersverkeer dat gepaard ging met een toenemende vraag naar overnachtingsmogelijkheden. In 19^e eeuw ontwikkelde ook het openbare uitgaansleven, met

name in kringen van de gegoede burgerij. Besloten sociëteiten waren populaire gelegenheden om in een chique omgeving een maaltijd of een drankje te nuttigen, een kaartje te leggen, de krant te lezen of een voorstelling of muziekkuitvoering bij te wonen.

Op de hoek van de Grutstraat en de Hofstraat werd in 1863 een sociëteitsgebouw [24] neergezet dat door een aantal organisaties gebruikt werd. Sociëteit De Vriendschap, opgericht in 1812, verleende haar naam aan het pand.

Aanvankelijk was er achter de sociëteit een kegelbaan in de open lucht, later is er een toneelzaal met foyer aangebouwd. Achter de sociëteit was het Tram-Hotel gesitueerd. Beide gebouwen zijn gesloopt om plaats te maken voor cultureel centrum de Gruitpoort [25], een ontwerp van Mart van Schijndel uit 1999.

Aan de andere zijde van de Hofstraat is in 2010 de nieuwbouw van schouwburg Amphion [26] in gebruik genomen. Dit gebouw is ontworpen door Mecanoo.

In het plantsoen aan de Plantsoenstraat stond vanaf 1906 enkele jaren een door de vereniging Gemeentebelangen gerealiseerde muziektent [27]. In 1926 werd in het plantsoen door de Doetinchemse harmonie een stenen muziekkoepeel gebouwd. Na 1945 is deze koepel gesloopt.

In 1938 opende bioscoop Luxor een nieuw gebouw aan de Hamburgerstraat 71 [28]. De bioscoop is gesloten in 1985. De huidige bioscoop CineCity is gevestigd in nieuwbouw aan de Hofstraat [29].

Sociëteit De Vriendschap op de hoek van de Grutstraat en de Hofstraat, gefotografeerd kort voor de sloop. Hier onder is de huidige situatie weergegeven.

Ingekleurde ansichtkaart uit het begin van de vorige eeuw met daarop de muziektent aan de Plantsoenstraat. Op de voorgrond de brug over de Slinge. Zie ook de foto op pag. 47.

Gezicht op de stad vanaf de overzijde van de rivier. In 1743 getekend naar een origineel van Jan de Beijer.

STADSVERDEDIGING

Vanwege de centrale ligging kende de stad regelmatig militaire beroering. In de onafhankelijkheidsstrijd van Gelre tegen het Habsburgse regime hield de stad Doetinchem in 1499 de hertog van Kleef nog buiten de poorten. Tijdens de opstand tegen de Spanjaarden in de 80-Jarige Oorlog, bleef Doetinchem aanvankelijk in Spaanse handen. In 1568 werden Spaanse troepen in de stad ingekwartierd. In 1572 wisselde de stad enkele keren van bezettingsmacht, zodat na de hoog opgelopen kosten en plunderingen uiteindelijk de kant van de Willem van Oranje werd gekozen. In het offensief van Spanje in de Graafschap bleef Doetinchem in Staatse handen, terwijl steden als Groenlo, Zutphen, Doesburg en Deventer werden bezet. Doetinchem kreeg van de Hollandse regering geld om de verdedigingswerken te verbeteren, waarbij onder meer de kloosters Bethlehem en Sion werden afgebroken om aan stenen te komen. De Hamburger- en Gruitpoort werden zelfs tijdelijk dichtgemetseld. Acht jaar later kwam de stad toch weer even in Spaanse handen voordat zij werd terugveroverd. Dit oorlogsgeweld had grote invloed op de stad: handel was amper nog mogelijk, een derde van de huizen was afgebrand, de verdedigingswerken zwaar aangetast en grote delen van de bevolking verdwenen. Om aan volgend geweld te ontkomen werd in 1607 bij akte tussen de Staten-Generaal en Spanje Doetinchem als neutrale stad aangewezen, waarbij de staat van verdediging werd opgeheven en enkel de muur, gracht en poorten konden blijven.

In de periode 1665-1666 werd de stad bezet door de bisschop van Munster en in 1672-1674 door de Fransen, hoewel men kort daarvoor was begonnen met het verbeteren van de vestingwerken. Bij de uittocht van de Fransen lieten zij een vrijwel onbruikbaar gemaakte vesting achter.

Tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog kende Doetinchem (in 1747-1748) nog enige tijd

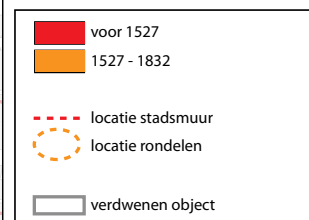
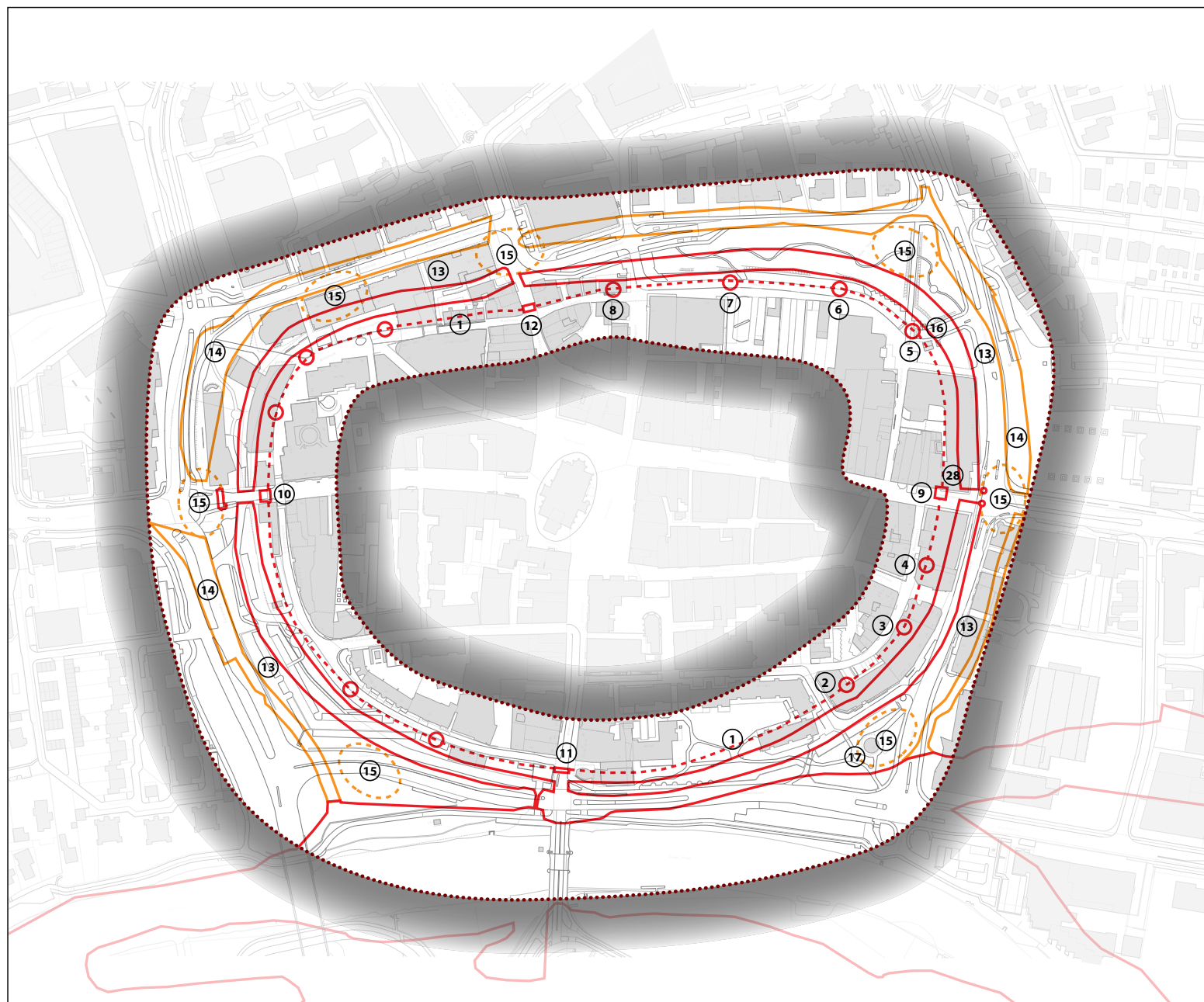
inkwartiering van soldaten en officieren uit Hannover en Hessen, die werden verdeeld over de huizen: 63 in de Homburgerstraat, 54 in de Boliestraat, 24 in de Waterstraat, 36 in de Grutstraat, 27 in de Heezenstraat, 6 in de Nieuwstad, 35 in de walstraat tussen Homburgsewal en Waterstraat, 30 in de Karpoeniestraat, en 12 in de Walstraat. Bij de burgemeesters en predikanten, alsmede in de armenhuisjes, werden geen soldaten gehuisvest.

muren, poorten, torens, wallen en bastions [1-17]

Er mag worden aangenomen dat vanaf de stadsrechtverlening in 1236 geleidelijk aan de verdedigingswerken van de stad is gebouwd, welke aanvankelijk uit houten palissaden bestaat.

Door Nicolaes van Geelkercken in 1654 getekende stadsplattegrond van Doetinchem. Van de verdedigingswerken is de binnengracht niet weergegeven.

THEMAKAART STADSVERDEDIGING
 In kleur zijn voor de verschillende
 tijdvakken de verdwenen en nog
 bestaande structuren en gebouwen
 weergegeven.

Afbeelding van de Hamburgerpoort naar een origineel door Jan de Beijer uit 1743.

Halverwege de 14^e eeuw zal de bouw van een stenen stadsmuur [1] met de vier poorten zijn voltooid, aangezien er dan een straf wordt gezet op het verwijderen van stenen uit de ommuring. De stadsmuur was van schietgaten voorzien. In de muur bevonden zich enkele torens, waarvan de tekening door Jacob van Deventer er tien weergeeft. Historicus Paul Moors onderscheidt in de muurtorens: Vrouwentoren [2], Heilige Geesttoren [3], St. Joriëntoren [4], Hoge Waakhuis [5], Prattenborg [6], Kostverloren (idem) [7] en Heiligentoren [8]. De Hoge Waakhuis was in de 18^e eeuw in gebruik als kruittoren en werd omstreeks 1800 afgebroken. De Heiligentoren werd gebruikt als gevangenis, waarna in de 18^e eeuw op dezelfde plek het Gevang verrees. De eerste vermelding van een poort dateert uit 1282 (waarschijnlijk de Hamburgerpoort [9]), wanneer Klooster Bethlehem wordt gevraagd de kosten te dragen van de bouw van een stadspoort. Deze stadspoort wordt pas gerealiseerd als er eind 13^e eeuw een doorgaande weg tussen Gaanderen en Terborg wordt aangelegd, de Broederdijk. De andere drie poorten zijn vermoedelijk dan reeds aanwezig: de Gruitpoort [10] (ook wel Doesburgerpoort), de Waterpoort [11] aan de zijde van de Oude IJssel en de Heezenpoort [12] (ook wel Koepoort genoemd). De Gruitpoort wordt in 1338 als eerste bij naam genoemd: 'porta Fermenti'.

Met de verbetering van de artillerie is de bescherming van de stad door een bakstenen muur achterhaald. In de jaren 30 van de 16^e eeuw wenst hertog Karel van Gelre zijn steden in betere staat van verdediging te brengen. Buiten de gracht rond de ommuring wordt een nieuwe wal opgeworpen [13], en daarbuiten een tweede 'buitengracht' [14]. Ter hoogte van de drie poorten aan landszijde worden in de wal voorpoorten gebouwd. Daarnaast worden in de omwalling zeven rondelen [15] aangelegd om geschut te kunnen opstellen. De aanleg van het rondeel voor de

Overzicht van de in 2008 door RAAP bij het archeologische onderzoek aan de Burg. Van Nispenstraat gedocumenteerde fundering van de stadsmuur.

Gruitpoort vangt omstreeks 1532 aan, waarbij in de tussen binnen- en buitengracht gelegen omwalling halfronde plateaus worden aangelegd met een bakstenen bekleding. In 1536 volgt het rondeel voor de Heezenpoort [elders wordt 1559-1561 als jaartallen aangetroffen]. Zand wordt waarschijnlijk verkregen uit het graven van de buitengracht en

uitdiepen van de binnengracht, stenen kwamen onder meer vrij bij verlaging of afbraak van enkele oudere muurtorens. De Waterpoort (of IJsselpoort) is kleiner en eenvoudiger gedimensioneerd, aangezien de ligging aan de Oude IJssel een minder zware verdediging vergde.

Gewassen tekening door E.A.E. Nijhoff in 1863 kort voor de sloop gemaakt van de buitenzijde van de Heezenpoort met op de voorgrond de binnengracht.

ontmanteling

Hoewel de stad al ruime tijd geen militaire rol meer vervulde, werd de noodzaak tot slechting van de verdedigingswerken pas in de tweede helft van de 19^e eeuw acuut. De Gruitpoort werd in 1862 afgebroken, de Hamburgerpoort werd in 1860 gesloopt. Delen van de hoofd- en de voorpoort zijn bij de bouw van de ABN-Amro-bank en het daar schuin tegenover gelegen winkelcentrum blootgelegd, waarbij de vorm van de restanten overeenkomt met de tekening van N. van Geelkerken.

Er zou sprake zijn van de bouw van een vijfde poortje (Het Brugpoortje) [16] in 1570. Vermoedelijk is dit het kleine poortje in de muur aan de Nieuwstad 26, dat in 1966 werd afgebroken.

Reeds in 1558 staat er een molen op de plek van de huidige walmolen [17], aangezien deze in dit jaar

wordt omgeblazen. Na ophoging van de plek kan in 1564 de nieuwe molen in gebruik worden genomen.

Vooroorlogse vogelvlicht foto van de westzijde van de stad. Geheel rechts de gebouwen van de gemeentelijke gasfabriek aan weerszijde van de voormalige buitengracht. Dit water is in gebruik als balkengat bij NV Houthandel v/h G.J. Horsting. Aan de linkerkzijde staan enkele loodsen van de Gelderse Stoomtramweg Maatschappij. .

HANDEL EN NIJVERHEID [1-4]

Aan het eind van de 13e eeuw werden in Doetinchem vier jaarmarkten gehouden. Ook waren er op dinsdag en vrijdag weekmarkten en was er een dagelijkse markt. De stad lag voor de handel gunstig aan de voor de scheepvaart bruikbare Oude IJssel en aan de landweg die vanaf Doesburg in de richting van het Munsterland liep. De weg vanaf Zutphen in de richting van Emmerik passeerde bij Doetinchem de Oude IJssel. In de stad werd ook een weekmarkt en een dagelijkse markt georganiseerd. Doetinchem trad toe tot het Hanzeverbond en jaarlijks werden vier jaarmarkten op het huidige Simonsplein gehouden. In een dergelijk regionaal verzorgingscentrum waren ook handwerkers als timmerlieden, metselaars, smeden, kleermakers, bakkers, brouwers en wevers actief. De verschillende ambachtsslieden waren vanaf de 15e eeuw georganiseerd in zes verschillende stedelijke gilden. Ook agrarische activiteiten behoorden tot een belangrijke bestaansbron. Aan het bezit van een huis in de stad was een gebruiksdeel in de gemeenschappelijke gronden buiten de stad verbonden.

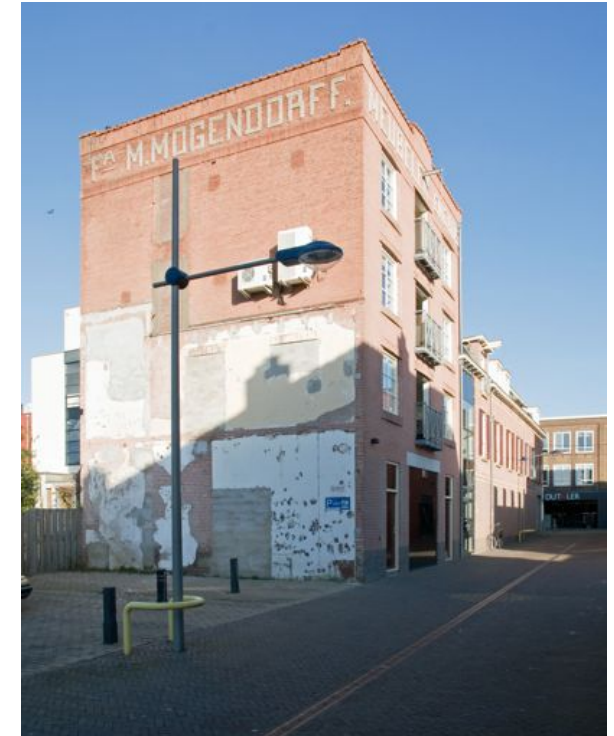
Doetinchem had ook een belangrijke veemarkt, die in de jaren '30 uitgroeide tot de grootste in Gelderland.

Een sterke regionale marktfunctie en de lokale stedelijke productie vormden de belangrijkste ingrediënten voor de groei van de stedelijke economie in de Late Middeleeuwen. Niet alleen op de markten werd gehandeld, ook in woonhuizen waren verkooppunten gevestigd.

In het midden van de 19e eeuw was Doetinchem een kleine geïsoleerd gelegen stad met maar weinig industriële activiteit. Door industriële productiemethoden en verbeterde transportmogelijkheden gaan winkeliers zich aan het eind van de 19e eeuw in toenemende mate richten op het aanbieden van hoogwaardige (consumptie)

goederen, zoals bijvoorbeeld kleding, serviesgoed, huisraad en keukengerei. Anders dan op de markt is de verkoper niet langer tevens de producent. De in de winkels aangeboden producten zijn van constante hoge kwaliteit en kennen daarom een vaste prijs. De presentatie van goederen gaat een steeds belangrijker rol spelen en daarvoor ontstaan vanaf ongeveer 1860 de eerste winkelpuien, voorzien van etalages met veel glas. Deze ontwikkeling zou na de Tweede Wereldoorlog het beeld van de hoofdstraten ingrijpend veranderen. De huizen worden op de begane grond gebruikt als winkel en de woonfunctie is verplaatst naar de verdiepingen. Het winkelgebied dat zich van oudsher concentreerde langs de aanloopstraten naar de markt, wordt in de tweede helft van de vorige eeuw uitgebreid door nieuwe invullingen aan de Heezenpoort [1], Dr. Huber Noodtstraat [2] en de Catharinastraat [3]. In 2010 vond verdere uitbreiding van dit gebied plaats met de ingebruikname van de winkelruimten op de begane grond van het aan de Burg. van Nispenstraat gereconstrueerde complex [4]. Het huidige beeld van de winkelstraten in het Doetinchemse centrum wordt net zoals elders gedomineerd door het grootwinkelbedrijf en landelijk opererende franchise-ketens.

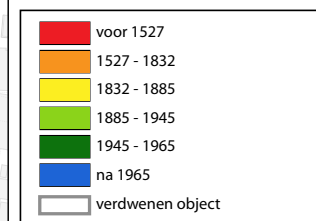
In Doetinchem heeft de industriële ontwikkeling pas na 1945 een grotere vlucht genomen met de ingebruikname van het industrieterrein Hamburgerbroek. Windmolens hebben nog lang het stedelijke silhouet bepaald. In de loop van de 19de eeuw vond er op kleine schaal mechanisatie plaats in ambachtelijke bedrijven die zich vooral in de periferie van de stad of op één van de ruime binnenterreinen achter de hoofdstraten vestigden.

Voormalig pakhuis van Mogendorff aan de Gart Seevanckgang.

N.V. Mogendorff's Meubelindustrie en Handelmij. [5] (buiten onderzoeks gebied)

Rond 1910 stichtten Maurits en Justus Mogendorff een fabrieksgebouw aan de Gart Seevinckgang met bedrijfsnaam in kalkzandsteen in het in baksteen opgetrokken gebouw. In 1943 kwam met de deportatie van de eigenaars een einde aan deze bedrijfsactiviteiten. Na de oorlog werd het bedrijf voortgezet aan Hamburgerstraat 6. Het fabrieksgedeelte is rond 2000 verbouwd tot wooneenheden.

**THEMAKAART HANDEL EN
NIJVERHEID**
In kleur zijn voor de verschillende
tijdvakken de verdwenen en nog
bestaande gebouwen weergegeven.

Misset, Waterstraat/IJsselkade [6]

Algemeen wordt verondersteld dat dominee Van Dijk de nog jonge, in Haarlem geboren, Cornelis Misset naar de Achterhoek haalde, waar hij in 1873 aan de Grutstraat een boek- en steendrukkerij oprichtte. Daar drukte hij het blad van de Christelijke Philantropische Inrichtingen, het *Doetinchems Weekblad*. Na een persoonlijke breuk met dominee Van Dijk verhuisde het bedrijf in 1880 naar een pand van zijn zwager Karel Sachtlevén aan de Waterstraat waar de Graafschapbode werd uitgegeven. Door achtereenvolgende uitbreidingen vanaf 1886 werd uiteindelijk bijna het gehele blok tussen Waterstraat, IJsselkade, Gasthuisstraat en Prinsenhofstraat ingenomen. In 1930 werkten er bij Misset 255 werknemers. Vanaf 1907 gaf het bedrijf ook een groeiend scala aan vak- en weekbladen uit. In 1954 verrees er een hal ten behoeve van de nieuwe hoogdruk- en diepdrukrotatiepers. In 1968 ging Misset onderdeel uitmaken van de NV Uitgeversmaatschappij Elsevier. Dit leidde in 1971 tot opsplitsing van de drukkerij en de uitgeverij. Na de verhuizing van beide opgesplitste bedrijven zijn alle gebouwen in de binnenstad in 1985 gesloopt.

Walmolen IJsselkade 30 [7]

De molen is een hoge ronde stellingmolen, voorzien van een met riet gedekte kap. H. van Eyck liet deze koren- en runmolen in 1850 bouwen ter plaatse van een afgebrande standerdmolen. De molen zou in 1961 gesloopt worden voor de aanleg van een parkeerplaats. Door de tussenkomst van enkele notabelen kon dit voorkomen worden en werd in 1965 een restauratie uitgevoerd.

Kort na de oorlog gemaakte vogelvlucht foto van het zuid-oostelijke deel van de stad. Midden onder staat de romp van de walmolen met daar boven het uitgebreide gebouwencomplex van Misset. Achter de molen is het grote garagebedrijf van C. Hendriksen gevestigd. Links boven, op de hoek van de IJsselkade en de Waterstraat staan de gebouwen van Sachtlevén. Aan de Gasthuisstraat liggen tegen de Gasthuiskapel de beschadigde gebouwen van Van Perlstein.

VAN PERLSTEIN

Ph. van Perlstein & Zn. BV Waterstraat en Gasthuisstraat [8](buiten onderzoeks gebied)

In 1864 richtte Philip van Perlstein de Doetinchemse Stoom-Likeur en Pomeranzenspiritus-Fabriek op. De fabriek werd in 1945 zwaar beschadigd. Men kreeg pas na maanden soebatten vergunning tot noodherstel en in 1947 volgde er een verbouwing door G.J. Graafsma. In 1958 werd een deel vernieuwd en uitgebreid en in 1966 kwam nieuwbouw aan de Gasthuisstraat gereed. In 1999 zijn alle gebouwen gesloopt.

Sachtleven, Waterstraat, IJsselkade en Kapoeniestraat [9, 10 en 11]

In 1867 sticht de weduwe van Gerrit Hendrik Sachtleven, Johanna Gerharda van Hengel een kruidenierszaak in haar woning in de Waterstraat [9]. Deze winkel groeit in het begin van de 20^e eeuw uit tot een groot bedrijf dat ook in granen en veevoerders handelt. Op de hoek van de Waterstraat en de IJsselkade worden daartoe aangrenzende huizen opgekocht en aan de IJsselkade worden pakhuizen gebouwd [10]. Ten behoeve van het bezorgen van veevoerders bouwde Sachtleven tegenover het bedrijf aan de Kapoeniestraat in 1912 een schuur met paardenstal [11]. In het voorjaar van 1945 gingen de meeste gebouwen van Sachtleven bij de bombardementen verloren. Na de oorlog wordt de handel in veevoer stopgezet en verandert het bedrijf van een groothandel in levensmiddelen in een grote winkel in dierenbenodigdheden en tuinartikelen.

Pakhuisje van Mulder Nieuwstad [12]

Dit eenvoudige pakhuisje is omstreeks 1870 gebouwd. De voorgevel bleef gaaf bewaard. Het pand is momenteel in gebruik als Chocolaterie Wittenberg.

Voormalige schuur en paardenstal, in 1912 gebouwd voor de firma Sachtleven aan de Kapoeniestraat.

Bedrijfspannd Nieuwstad 78 [13]

Naast het Gevang staat een klein bedrijfspannd dat in de 19e eeuw tegen het tracé van de stadsmuur gebouwd is. In de voorgevel zijn een hoge en een lage bedrijfsdeur opgenomen. Oorspronkelijk was het pand een stuk langer.

Pakhuizen Gasthuisstraat 9-11-13 [14](buiten onderzoeks gebied)

Van dit complex van drie naast elkaar staande voormalige bedrijfspannden is nr 13 door een gevelsteen gedateerd '6-7- 1935' en nr 11 heeft een gevelsteen 'M.J.E.W. 5-3- 95 '. Over de oorspronkelijke functie is weinig bekend.

Watermolen [15]

In de monding van de Slinge bouwde de stad tussen 1432 en 1442 een watermolen. Deze molen bleef tot in de 19^e eeuw in bedrijf en is vervolgens gesloopt.

N.V. Houthandel v/h G.J. Horsting Tramstraat [16] (buiten onderz gebied)

Het bedrijf werd in 1845 gesticht op een groot terrein gelegen aan de westelijke rand van de stad tussen de Oude IJssel en de Keppelseweg. De ter plaatse lopende buitengracht werd gebruikt als balkengat. In 1861 ging men over op stoomkracht. Houthandel Horsting hield in 1971 op te bestaan, waarna later op die plaats de Europabrug werd gebouwd.

Marktcommissie [17]

Op de hoek van de Gasthuisstraat en de Gart Seevinckgang stond tot 2007 het in 1911 gebouwde onderkomen van de Marktcommissie. Dit was een zelfstandige organisatie die de marktzaken in Doetinchem behartigde.

Geldersche Vleeschwarenfabriek Gebr. Van Zadelhoff, Grutstraat en Walstraat [18]

In 1876 stichtten de gebroeders Hendrik Jan en Jacob van Zadelhoff een 'slagerswinkel met rookerij, droogerij en bergplaats, slachthuis'. De fabriek aan de Grutstraat werd in de loop der tijd aan de achterzijde uitgebreid tot een industrieel vleeswaren en conserven complex. Na verplaatsing van de fabriek rond 1977 zijn alle gebouwen op het achterterrein gesloopt.

Voormalige bedrijfsruimte aan Nieuwstad 78, gelegen aan de linker zijde van het Gevang.

winkel/woonhuis Grutstraat 43 [19]

Ter plaatse van een ouder pand werd omstreeks 1890 in eclectische stijl een rijk geornamenteerde gevel opgetrokken waarvan de oorspronkelijke winkelpui bewaard bleef.

winkel-/wooncomplex Adelaarstraat [20]

Een ander aardig voorbeeld van een omstreeks 1935 aan de toen nieuwe Adelaarstraat gerealiseerd winkel-/wooncomplex is het langgerekte hoekblok dat de nrs. 2-8 en Hooge Molenstraat 18-20 beslaat [20].

Op een omstreeks 1970 gemaakte foto van het Gevang in de Nieuwstad is links de nog bestaande voormalige bedrijfsruimte in zijn volle omvang te zien. De lage bedrijfsdeuren zijn een latere toevoeging (foto Louis Putman, collectie Stadsmuseum Doetinchem).

Terreinen tussen de Walstraat op de voorgrond en de Grutstraat aan de bovenzijde, omstreeks 1940 zoals gereconstrueerd op de maquette in het Stadsmuseum Doetinchem. Het westelijke deel van het binnenterrein heeft nog een open karakter met sier- en moestuinen. Het oostelijke deel is dan voor het grootste deel bebouwd met de gebouwen van de Geldersche Vleeschwarenfabriek Gebr. Van Zadelhoff. Na de sloop is hier de Catharinastraat aangelegd. Op de voorgrond een rij muurhuizen die tegen de buitenzijde van het tracé van de voormalige stadsmuur gebouwd is. De gedempte binnengracht vormt de achtertuin van deze huizen (collectie Stadsmuseum Doetinchem).

WONEN

Binnen de voormalige stadsmuren is in de huidige situatie de oudere bebouwing zwaar in de minderheid. Op grond van kaartvergelijking beperkt het aantal panden binnen het onderzoeksgebied dat al op het Kadastrale minuutplan van 1832 voorkomt zich tot een kleine twintig potentiële objecten. Van een groot aantal hiervan is het bouwjaar onbekend en is onduidelijk of en zo ja in welke mate, latere veranderingen de authenticiteit hebben beïnvloed. Deze panden vinden we allen langs de middeleeuwse hoofdstraten van de stad.

wonen-werken [1]

De bebouwing in de middeleeuwse stad bestond voor het merendeel uit huizen die bestemd waren voor zowel wonen als werken. Door de vele veranderingen in het gebruik en de daarmee gepaard gaande verbouwingen en modernisering is van de bewaard gebleven casco's meestal niet meer te achterhalen wat de oorspronkelijke functie was. Desondanks zijn deze panden aan de hand van hun vorm, omvang en gevelindeling wel duidelijk te onderscheiden van panden die niet bedoeld zijn voor bewoning als bijvoorbeeld werkplaatsen en pakhuizen. Bij 19^e en 20^e eeuwse vernieuwingen, de naoorlogse wederopbouw en latere nieuwbouw ligt dit meestal nog wat duidelijker. Bij deze huizen is de begane grond in de meeste gevallen in gebruik bij bedrijf of winkel en worden de verdiepingen bewoond.

In het stadscentrum zijn huizen van oudsher in twee groepen in te delen: vrijstaande huizen en huizen in de rij. Binnen de stadsmuren overheerste - ondanks de beschikbare ruimte - langs de hoofdstraten het huis in de rij met een smalle diepe plattegrond. Dit houdt direct verband met de wens om zo dicht mogelijk bij de markt te wonen of aan één van de aanloopstraten vanaf de stadspoorten daar naartoe. Zowel voor een beroep in de de handel als de

nijverheid had dit commerciële voordelen. Daarnaast kon aan een prominente woonlocatie ook de sociale status ontleend worden.

Hoewel na de grote stadsbrand van 1527 de stad het bouwen in steen stimuleerde, valt aan de hand van oude foto's af te leiden dat houten huizen nog zeer lange tijd in het stadsbeeld voorkwamen.

De bebouwing langs de Nieuwstad en de Walstraat omstreeks 1940, zoals gereconstrueerd op de maquette in het Stadsmuseum Doetinchem (collectie Stadsmuseum Doetinchem).

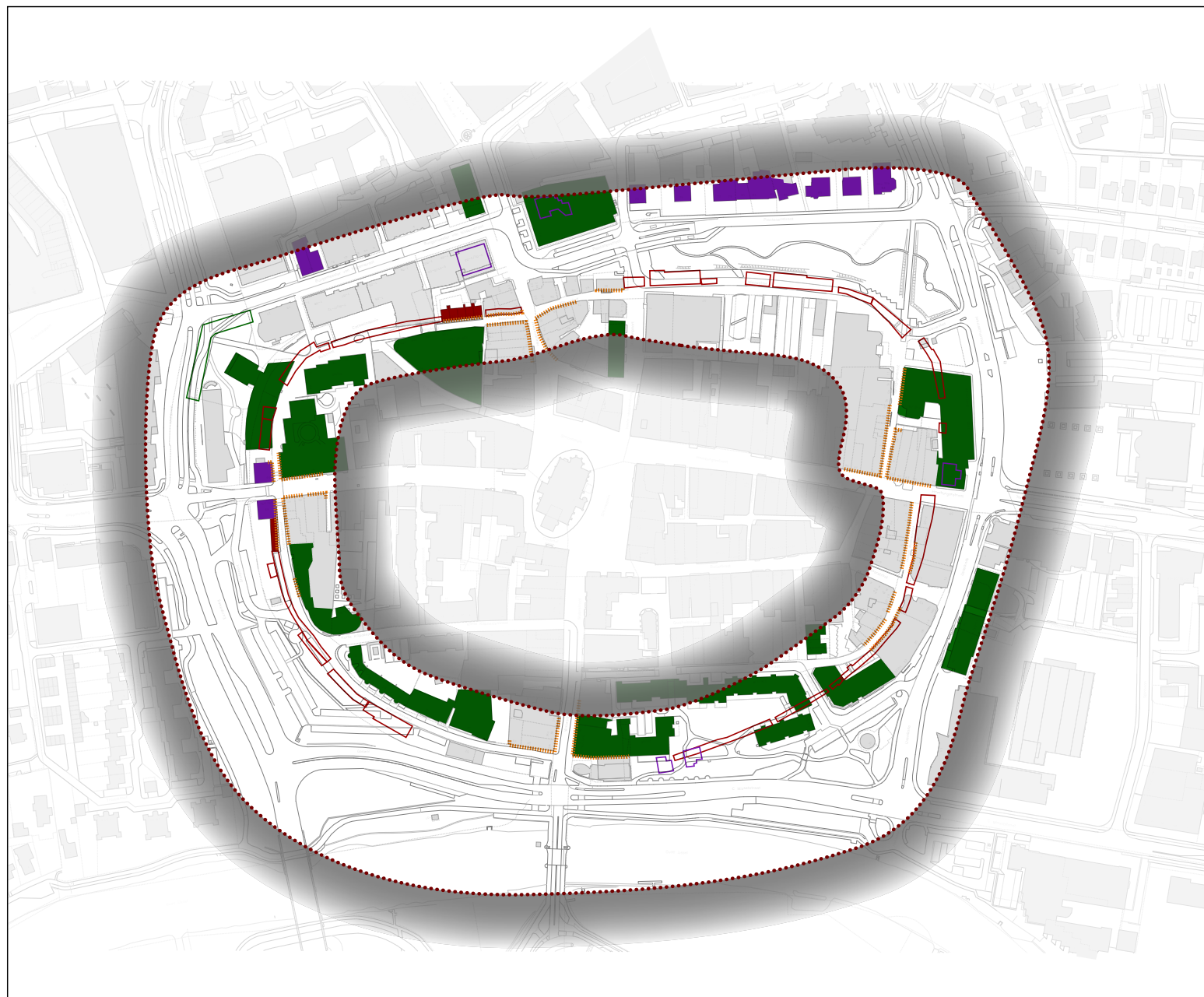
Restant van een houten vakwerkconstructie, ingemetseld in de eindgevel van Synagogestraat 7.

In de noordelijke eindgevel van het sterk verbouwde 19^e eeuwse rijtje woningen aan de Synagogestraat 3-7 bleef een deel van een ankerbalkgebint van een houten vakwerkhuis bewaard [1] .

De huizen langs de hoofdstraten stonden op diepe percelen die doorliepen tot aan de straten langs de stadsmuur. Deze achterterreinen hielden lang een open karakter, met langs de achtergrens een onregelmatige bebouwing in de vorm van koetshuizen, schuren en andere dienstgebouwtjes.

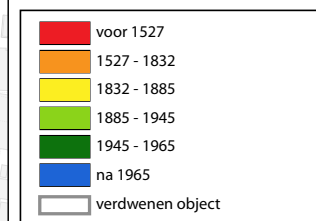
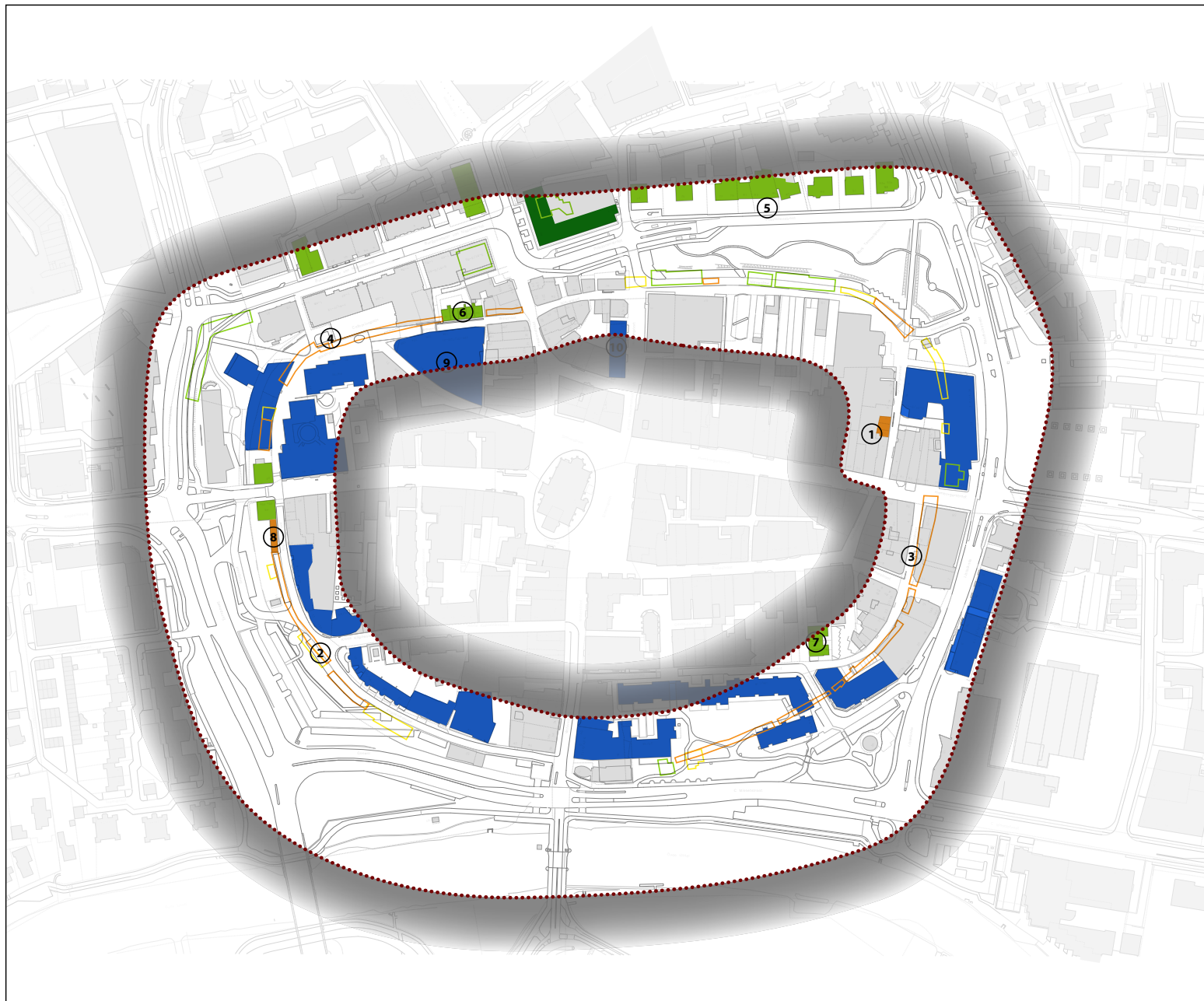
muurhuizen [2-4]

Aanvankelijk bleef de ruimte tegen de binnenzijde van de stadsmuur nog onbebouwd. Vanaf de 18^e

- wooncomplexen
- vrijstaande bebouwing
- muurhuizen
- rooilijn 1832
- verdwenen object

WONINGTYPEN
 Op deze kaart zijn woonhuizen
 weergegeven op basis van typologie en
 situering.

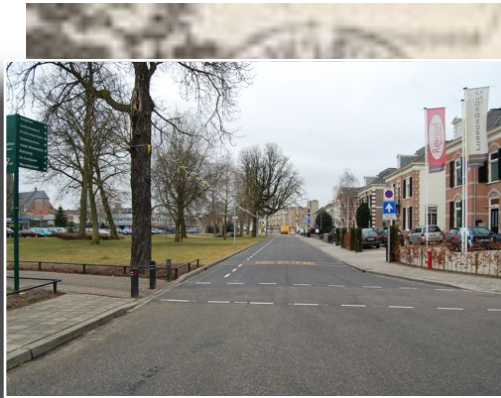

THEMAKAART WONEN
*In kleur zijn voor de verschillende
 tijdvakken de verdwenen en nog
 bestaande gebouwen weergegeven.*

Een omstreeks 1970 door Louis Putman gemaakte foto van de Nieuwstad, de sanering van de muurhuizen is dan in volle gang (Collectie Stadsmuseum Doetinchem).

eeuw verrijzen er tegen de stadsmuur rijen van verdiepingloze muurhuizen. De bewoners zijn veelal arbeiders, knechten, dagloners of beoefenen een ambacht. In het begin van de 19^e eeuw kunnen we linten van muurhuizen vinden langs de binnenzijde van de stadsmuur aan de Kapoeniestraat [2] en de Molenstraat-achter-de-Muur bij de Hamburgerstraat [3]. Langs de Walstraat is de beschikbare ruimte kennelijk beperkter; daar worden muurhuizen tegen de buitenzijde van de muur gebouwd [4]. Vooral de huizen aan de binnenzijde maken gebruik van de stadsmuur, door deze als achtergevel te gebruiken. De huizen die tegen de buitenzijde van het muurtracé verrijzen lijken vooral gebruik te maken van de beschikbare grond waarbij de stadsmuur ter plaatse gesloopt wordt. Tussen de verschillende rijen muurhuizen blijven tot lang na de Tweede

Plantsoenstraat omstreeks 1900, met op de voorgrond de brug over de Slinge. Op de inzet is de huidige situatie weergegeven

Wereldoorlog nog grote delen van de oude stadsmuur overeind staan.

Vanaf het eind van de 19^e eeuw vindt een verdere verdichting plaats van de bebouwing tegen de stadsmuur, met op sommige plaatsen een dubbele rij of extra diepe huizen. Deze ontwikkeling zal verder gestimuleerd zijn door de gelijktijdige sloop van de muurhuizen aan de IJsselkade om ruimte te maken voor de daar te vestigen industrie en nijverheid.

villabouw [5]

In het kielzog van de door Ds. Van Dijk aan de Burg. Van Nispenstraat geïnitieerde ontwikkelingen werd in de jaren '80 van de 19^e eeuw aan de Plantsoenstraat een grootschalige woonlocatie voor de draagkrachtige bovenlaag van de burgerij ontwikkeld. Door de stadswal af te graven en de buitengracht te dempen ontstond hier, gunstig gelegen ten opzichte van het centrum, een ideale locatie voor de bouw van een rij vrijstaande villa's

[5]. Tot dan toe was dit gebied onbebouwd met een hoofdzakelijk agrarische bestemming. De minder fraaie rand van de oude stad werd met de aanleg van een plantsoen aan het oog onttrokken. Dit plantsoen zorgde naast een plezierig uitzicht voor een aangename woonomgeving. Alle villa's aan deze straat werden ontworpen door de bekende Doetinchemse architect Jan Ovink sr. (1836-1925).

20^e eeuw [6-10]

In de eerste helft van de vorige eeuw vindt in het stadscentrum slechts op zeer bescheiden schaal nieuwbouw van woningen plaats. Van de nog bestaande huizen zijn de uit 1910 daterende Gasthuiswoningen in de Walstraat [6] en een omstreeks 1930 gerealiseerd blokje op de hoek van de Gart Sevinckgang en de Gasthuisstraat [7] opvallende voorbeelden.

Bij de wederopbouw van de oorlogsschade lag het accent op het herstel van de bebouwing langs de hoofdstraten. Ook buiten het centrum veranderde de situatie in hoog tempo. Door de ontdekking van aardgas in Slochteren moest begin jaren '60 de gasfabriek gesloten worden. Aan de overzijde van de Oude IJssel ontwikkelde de stad een nieuwe woonwijk en de meeste bedrijvigheid verhuisde na de oorlog naar het industrieterrein Hamburgerbroek.

De groei van de economie en de bevolking stelde ook nieuwe eisen aan de bereikbaarheid en ontsluiting van het stadscentrum. Met de in 1976 geopende Europabrug over de Oude IJssel werd het nieuwe stadsdeel via de Europaweg verbonden met een nieuwe op autoverkeer afgestemde stadsontsluiting. Deze weg liep via de verbrede Hofstraat over de Gaswal en sloot aan op de IJsselkade en de Raadhuisstraat, met een aftakking naar het industrieterrein Hamburgerbroek via de C. Missetstraat.

Woningcomplex met op de begane grond winkels aan de Raadhuisstraat, dat vrijwel het gehele bouwblok Hamburgerstraat-Synagogastraat-Nieuwstad-Raadhuisstraat beslaat.

De stadsrand, die tot dan toe hoofdzakelijk gevormd werd door een vrijwel gesloten ring van tegen het tracé van de stadsmuur gebouwde muurhuizen - met aan de rivierzijde een onderbreking met industriële bebouwing - was bij de naoorlogse transformaties in de verdrukking gekomen. Het gebied verpauperde snel en bewoners en bedrijvigheid trokken weg. In het kader van de stadssanering en krotopruijing startte de gemeente Doetinchem in het begin van de jaren '60 met de sloop van de eerste muurhuizen. Aan het begin van de jaren '80 was de sanering van de stadsrand grotendeels voltooid. Van de muurhuizen bleven alleen de Gasthuiswoningen aan de Walstraat en Kapoeniestraat 4 en 6 bewaard [8].

De vrijkomende terreinen werden in de laatste decennia van de vorige eeuw hoofdzakelijk ingevuld met grootschalige gestapelde woningcomplexen, al dan niet gecombineerd met winkels op de begane grond. In het noordelijke deel van het centrum werd de winkelfunctie versterkt door de aanleg van nieuwe straten in de vorm van de Catharinastraat [9] en de Heezenpoort [10].

Uitsnede uit een in 1832 gemaakte kaart van het stroomopwaarts van Doetinchem gelegen deel de Oude IJssel, gemaakt in het kader van de voorgenomen verbetering van de bevaarbaarheid.

TRANSPORT EN VERVOER

Na de bouw van een schutsluis bij Keppel in 1763 werd de bevaarbaarheid van de Oude IJssel beter en kon een beurtveer tussen Doesburg en Doetinchem worden ingesteld, waarmee goederen bij Doesburg konden worden overgeladen op schepen richting Amsterdam en andere bestemmingen. Ondanks regelmatige overstromingen en het belang voor de ijzerindustrie aan de Oude IJssel lukt het in de 19^e eeuw aanvankelijk niet om de vaarweg te verbeteren. Pas na de installatie van een nieuw waterschap wordt in 1889 begonnen met de verbeteringswerkzaamheden, die in 1904 leiden tot een scheepvaartkanaal voor schepen tot 150 ton tussen Doesburg en Doetinchem. Bij het Hamburgerbroek komt een loskade voor schepen. Tussen 1943 en 1963 wordt de Oude IJssel tevens geschikt gemaakt om met schepen tot vijfhonderd ton door te varen tot aan Ulfst.

De Slinge voorzag de 15^e eeuwse stadswatermolen via de gracht van waterkracht, maar speelde verder geen rol in het goederenvervoer. Het stroombed van de Slinge was ter plekke van de stadsgracht in leem gelegd. Het water diende tevens als drinkwater voor de stad.

wegenpatroon [1-23]

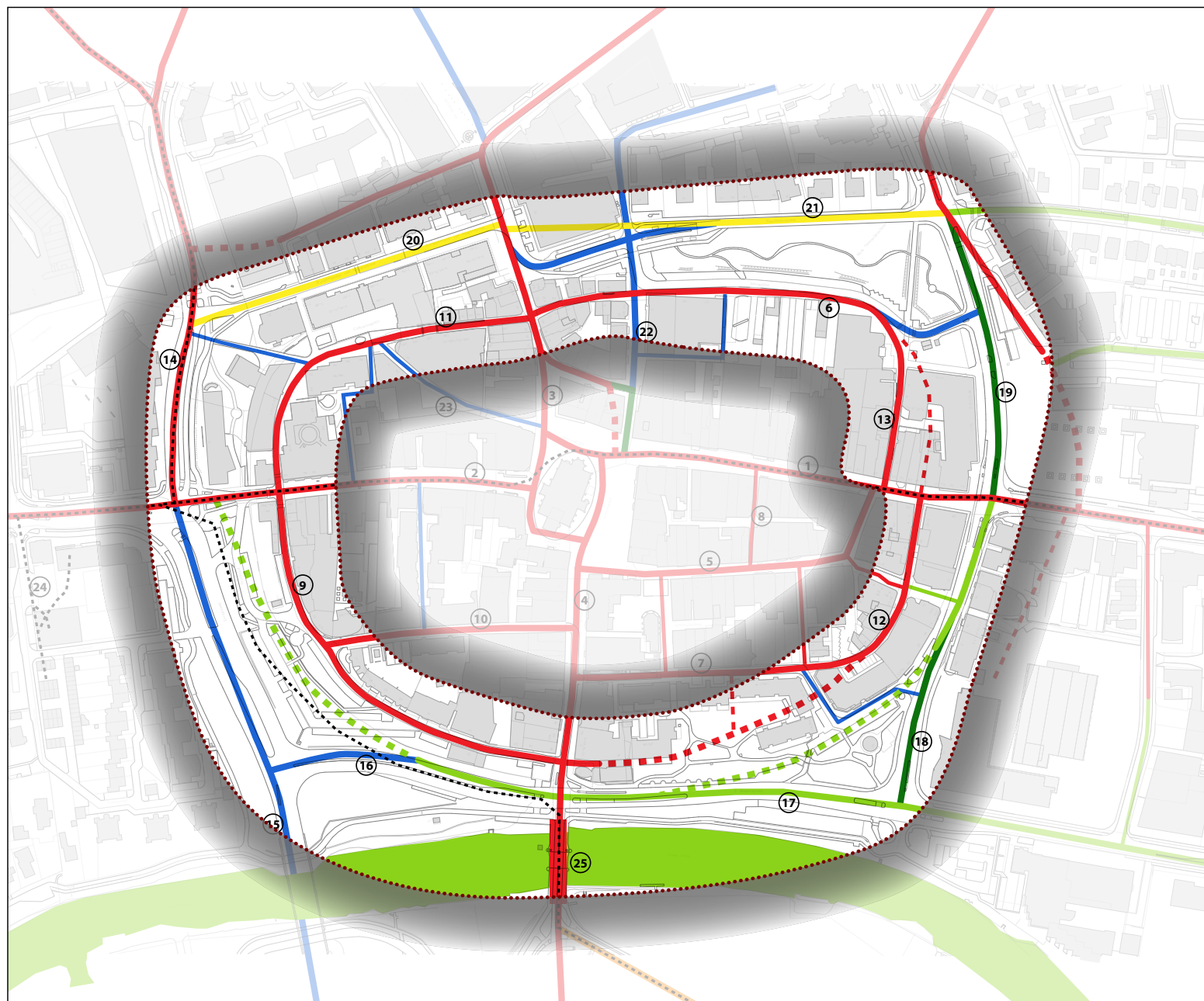
Doetinchem is ontstaan aan het kruispunt van de wegen tussen Doesburg over de rivierduinen richting Zelhem en tussen Doesburg over Doetinchem naar Zeddam en Emmerich. De weg tussen Doesburg en Terborg was echter begin 19^e eeuw in zodanig slechte staat geraakt dat Doetinchem buiten de hoofdroutes vanuit Arnhem en Zutphen naar Duitsland was komen te liggen. In de eerste helft van de 19^e eeuw komt de verbetering van het wegennet op gang, maar de landelijke ontsluiting van de stad wordt pas sterk verbeterd met de aanleg van spoorverbindingen in de jaren '80 van de 19^e eeuw.

De stedelijke hoofdstraten zijn genoemd naar nabije bestemmingen buiten de stad, die reeds in 14^e eeuwse bronnen voorkomen. De Hamburgerstraat [1] zou naar de hoeve Homburg zijn genoemd, de Grutstraat [2] naar de grondstof voor bier (gruit), de Heezenstraat [3] naar een bosje van kreupelhout (hees of hesne) en de Waterstraat [4] naar de rivier. De Boliestraat [5], eveneens een oude straat en vroeg bewoond, zou vernoemd kunnen zijn naar een familienaam. De Markt, traditioneel ook wel in gebruik als kerkhof, werd in een oorkonde uit 1356 nog aangeduid als 'nijen merkede', duidend op een wijziging van de marktlocatie. Waar de oude marktplaats dan zou hebben gelegen, is onbekend.

Bij archeologisch onderzoek bleken de middeleeuwse wegen verstevigd te zijn met houten balken, planken en takken, deze zijn in ieder geval geconstateerd bij de Grutstraat en Heezenstraat. In de Heezenstraat overkluisden de houten knuppelweg een aftakking van de Slinge, die werd gebruikt als riool. De Nieuwstad [6] wordt rond 1450 genoemd, hoewel er in feite geen uitbreiding van de stad plaatsvond, maar eerder een (nieuwe) opdeling van percelen binnen de stadsomwalling. De Nieuwstraat, thans Gasthuisstraat [7], is ontstaan als achteringang voor het gasthuis aan de Boliestraat. De Hoopensteeg [8] zou als 'Hoppenstraetken' omstreeks 1465 zijn ontstaan over het terrein van familie Hoppe.

Heezenstraat in de richting van de voormalige stadspoort.

- voor 1527
- 1527 - 1832
- 1832 - 1885
- 1885 - 1945
- 1945 - 1965
- na 1965
- verdwenen tracé
- voormalig tramtracé

THEMAKAART TRANSPORT EN VERVOER
In kleur zijn voor de verschillende tijdvakken de verdwenen en nog bestaande structuren weergegeven.

Stoomtram met enkele wagons op de brug over de Oude IJssel. Foto uit het begin van de vorige eeuw. Op de inzet is de huidige situatie weergegeven.

De Kapoeniestraat [9] (mogelijk genoemd naar kapoen, een haan waarvan de sporen verwijderd zijn) komt in een bron uit 1556 voor.

De straten zijn op historisch karakter grofweg te verdelen in verschillende groepen. De hoofdstraten Waterstraat, Grutstraat, Heezenstraat en Hamburgerstraat kennen van oorsprong de meest voorname, meer aaneengesloten bebouwing. Mogelijk behoorde de Boliestraat in een ver verleden eveneens tot de hoofdstraten, maar na de ommuring van de stad is de nadruk op de bredere Hamburgerstraat komen te liggen. De Korte Kapoeniestraat [10] en Gasthuisstraat kennen het karakter van een achterstraat, met werkplaatsen en minder prominente bebouwing.

Langs de stadsmuur werd een pad vrijgehouden om deze verdedigingswerken ten aller tijden snel te kunnen bereiken. Na opheffing van de militaire status van de verdedigingswerken werd de vrijkomende grond langs dit pad benut voor de bouw van zogenaamde 'muurhuizen' (zie paragraaf 'wonen'). Het tracé van dit pad bestaat thans nog in de Walstraat [11], Kapoeniestraat, Hoge Molenstraat [12] en Nieuwstad. Tussen de Hamburgerstraat en Nieuwstad is het pad direct langs de stadsmuur al voor de 19e eeuw verdwenen en is de ontsluitende functie overgenomen door de Synagogestraat [13]. Nog lager in de hiërarchie staan de stegen, die voornamelijk in het zuidwestelijke kwadrant voorkomen als verbinding naar de Boliestraat. Buiten de stad werden op de voormalige buitengrachten nieuwe wegen aangelegd, waarvan de Hofstraat [14], Europaweg [15], Gaswal [16], C.Missetstraat [17], IJsselkade [18] en Raadhuisstraat [19] een rol zijn gaan vervullen in de hoofdontsluiting en de Burgemeester van Nispenstraat [20] en Plantsoenstraat [21] als wijkontsluitingsweg fungeren.

In de tweede helft van de 20^e eeuw werd achter de Walstraat een servicestraat aangelegd ter bevoorradings van de aanwezige bedrijvigheid. Een laatste en meest recente categorie betreft de nieuwe doorbraken, namelijk de Heezenpoort [22] en de Catharinastraat [23].

openbaar vervoer: tram, trein, bus [24]

In 1881, twee jaar na de opening van de eerste paardentramlijn in Gelderland, nam de Gelderse Tramweg Maatschappij (GTM) een stoomtramlijn tussen Dieren, Doesburg en Doetinchem in gebruik. Een jaar later werd de lijn doorgetrokken tot Terborg, om daar later te splitsen in lijnen naar Gendringen en Isselburg, Groenlo en Bocholt, Zeddam en Emmerich. Zo liep er van 1882 tot 1937 een tramlijn door de Hamburgerstraat, van oudsher de belangrijkste winkelstraat van Doetinchem. Aan het begin van de Keppelseweg (aan de huidige Tramweg en later ook aan de overzijde) lagen de gebouwen van de GTM, waar vanaf 1881 stroomtrams werden onderhouden en later bussen [24].

De Tramweg Maatschappij Zutphen-Emmerik begon in 1902 met de aanleg van een smalspoor vanaf Zutphen, via Doetinchem naar Zeddam en Emmerich. In 1909 kon het gehele traject per tram worden afgelegd. Het spoor volgde de huidige Ds. Van Dijkstraat en Hofstraat om na de kruising van de Grutstraat over de voormalige stadswal te lopen naar de Oude IJsselbrug. Aan de Ds. Van Dijkweg (voorheen Ruimzichtseweg) lagen tot 1934 de gebouwen van de Tramweg Maatschappij Zutphen-Emmerik. De tramlijn werd in 1957 gesloten.

Op 15 juli 1885 werd het door de Geldersch-Overijsselsche Lokaalspoorweg-Maatschappij aangelegde spoor tussen Winterswijk en Zevenaar geopend. Bij de kruising met de Terborgseweg werd in 1885 voor Doetinchem een treinstation – naar

standaardontwerp – en een goederenloods gebouwd. Het transport over het spoor was in eerste instantie gericht op goederenvervoer. Het station is in 1983 vervangen door een nieuw stationsgebouw.

Oude IJsselbrug [25]

Buiten de Waterpoort ligt in eerste instantie een veer over de Oude IJssel. Reeds vóór 1560 is deze verbinding vervangen door een vaste brug [25]: over de binnengracht en buiten de wal over de Oude IJssel. De vermoedelijk 19^e-eeuwse ophaalbrug werd in de Tweede Wereldoorlog grondig vernield en werd tot de ingebruikname van een nieuwe brug in 1951 vervangen door een noodbrug. Met de opening van de nieuwe Europabrug in 1976 werd tegemoet gekomen aan de eisen van de nieuwe tijd, en kreeg de oude brug een functie voor met name ongemotoriseerd verkeer.

Kort na de oorlog gemaakte luchtfoto van het oostelijke deel van de stad met op de voorgrond het station en aan de linker zijde grenzend aan de Oude IJssel het dan nog vrijwel lege industrieterrein Hamburgerbroek.

Open ruimte langs de rivier, ingevuld met een brede autoverbinding en parkeervoorzieningen.

STADSGROEN EN OPENBARE RUIMTE [1-3]

Aan het begin van de 19^e eeuw fungeerde de oude stadswal [1] al als drukbezochte en aantrekkelijke wandeling onder het bladerdak van de aangeplante bomen. Op twee oude rondelen [2] zijn rustplekken ingericht, welke volgens de kadastrale minuut op de plek van de latere gasfabriek en het plantsoen moeten hebben gelegen. Ook de hooggelegen walmolen bood wandelaars een aangenaam uitzicht. Met de slechting van de wallen en demping van de grachten verdween dit wandelgebied grotendeels: het stukje rond de walmolen en nieuwe geluidswal herinnert aan de rondwandeling. In het plantsoen aan de Plantsoenstraat [3] lag het laatste restant van de stadsgracht, 8 meter lager dan het huidige straatniveau van de Hamburgerstraat. Aan de Plantsoenstraat was eind 19^e eeuw een serie huizen gebouwd, die profiteerden van de beschikbare ruimte en parkachtige opzet. Dit plantsoen vormde een aanzienlijk deel van het stedelijk groen, waarin onder meer een muziektent een plek kreeg en in 1898 een Wilhelminaboom. In 1995 is het park vernoemd naar de Canadese officier Mark Tennant, die in april 1945 met zijn bataljon Doetinchem bevrijdde. Aan de andere zijde van de stad werd het water benut voor vertier. Zo werd in 1893 bij de Bleek een openluchtzwembad ingericht.

pleinen en parkeerplaatsen [4-9]

Van oudsher is de Markt [4] (het huidige Simonsplein) het centrale plein van de stad. Naast marktplaats voor verschillende soorten waren op week- en jaarmarkten, was het in gebruik als begraafplaats. Buiten de stad bevond zich een zelfde schijnbaar obscure combinatie: aan de latere Houtkamstraat bevond zich zowel de stedelijke galg als de veemarkt, waarvan de laatste tot voor kort zich nog op deze plek bevond. Met de verplaatsing van het stadhuis naar de Terborgseweg verhuisde ook de weekmarkt naar het

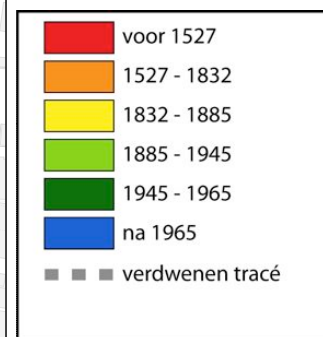
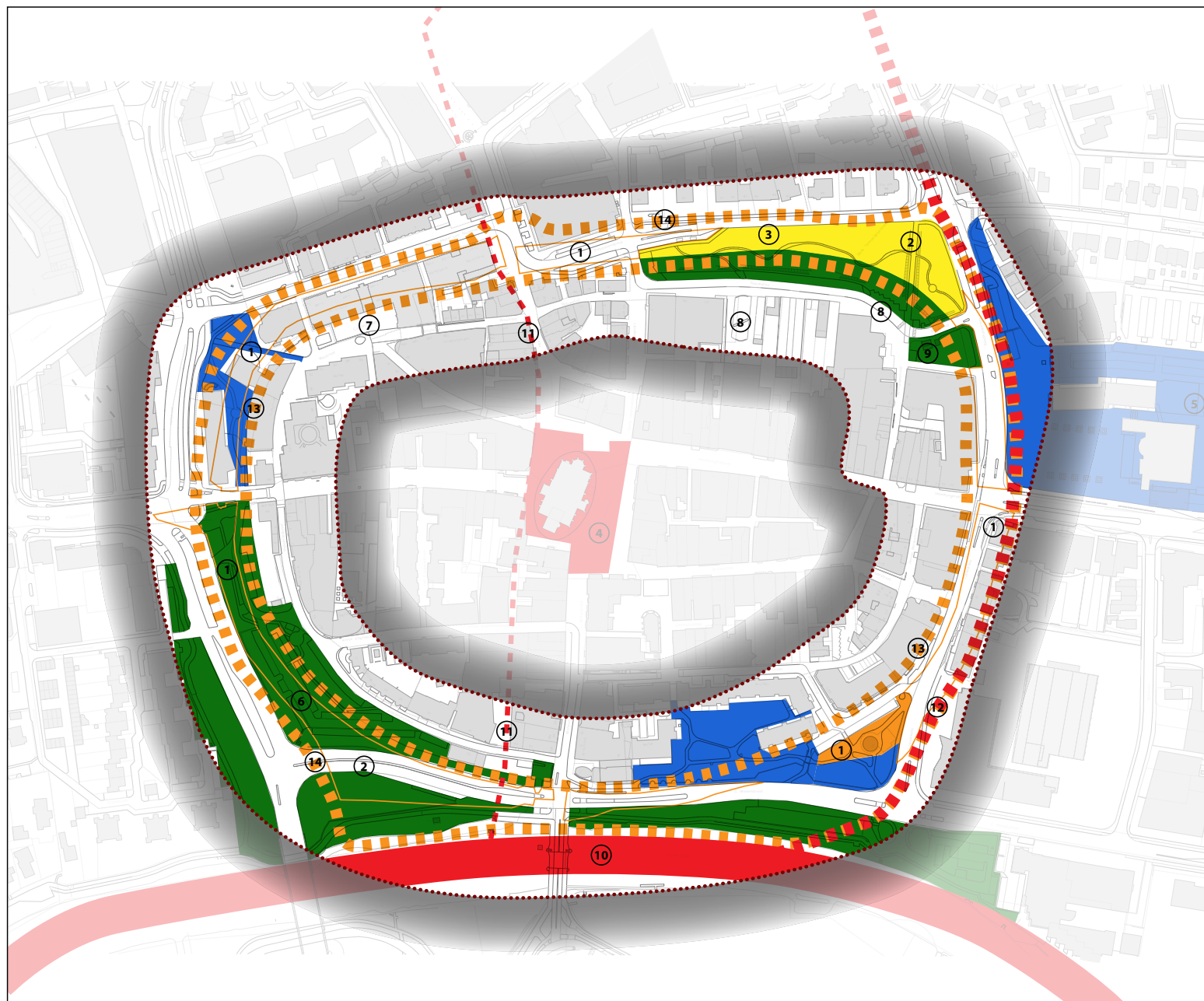
plein achter het nieuwe gebouw [5], buiten de marktijden in gebruik als parkeerplaats. Vóór het stadhuis is eveneens ruimte open gehouden als stedelijk plein, aan twee kanten grenzend aan de brede Raadhuisstraat en Terborgseweg. Aangezien na de Tweede Wereldoorlog het parkeren van steeds groter belang werd voor de functies in de binnenstad, zeker nadat de winkelstraten zijn afgesloten voor gemotoriseerd verkeer, zijn rond het centrum verschillende parkeervoorzieningen verschenen. Binnen het plangebied ligt het parkeerterrein tussen de Kapoeniestraat en Europaweg (Gruitpoort) op de locatie die eerder als stadswal en -gracht, gasfabriek, tramspoor en rondweg in gebruik was [6]. Het Catharinaplein [7] is in de laatste jaren verbouwd tot ondergrondse parkeerplaats met nieuwbouw van winkels en woningen. Langs de Nieuwstad en op de achtererven van de Hamburgerstraat zijn eveneens enkele parkeerplaatsen ingericht, ingeklemd tussen het plantsoen en de bebouwing [8]. Tussen de Synagogestraat en Raadhuisstraat is een pleintje specifiek voor het stallen van fietsen ingericht [9].

waterstructuren [10-14]

De Oude IJssel [10] vormt thans het enig resterende water in de stad, hoewel dit van oudsher in velerlei vormen aanwezig was. De Oude IJssel kende voor de rationalisering aan het eind van de 19^e eeuw een meer slingerend, breder en ondieper karakter. De Slinge stroomde tot in de eerste helft van de 20^e eeuw langs de binnenstad. De beek voerde water vanuit het oostelijk gelegen achterland af naar de Oude IJssel. De oudste loop liep mogelijk door de binnenstad [11], zoals uit archeologische opgravingen en de historische verkaveling afgeleid kan worden. Na de aanleg van de verdedigingswerken wordt het tracé via de zuidelijke gracht geleid [12] en voedt het water zowel binnengracht [13] als buitengracht [14].

Uitsnede uit het kadastrale minuutplan met daarop de wal ter hoogte van de Nieuwstad. Op de wal zijn wandelpaden aangelegd.

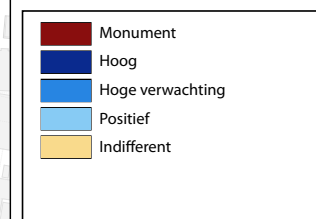
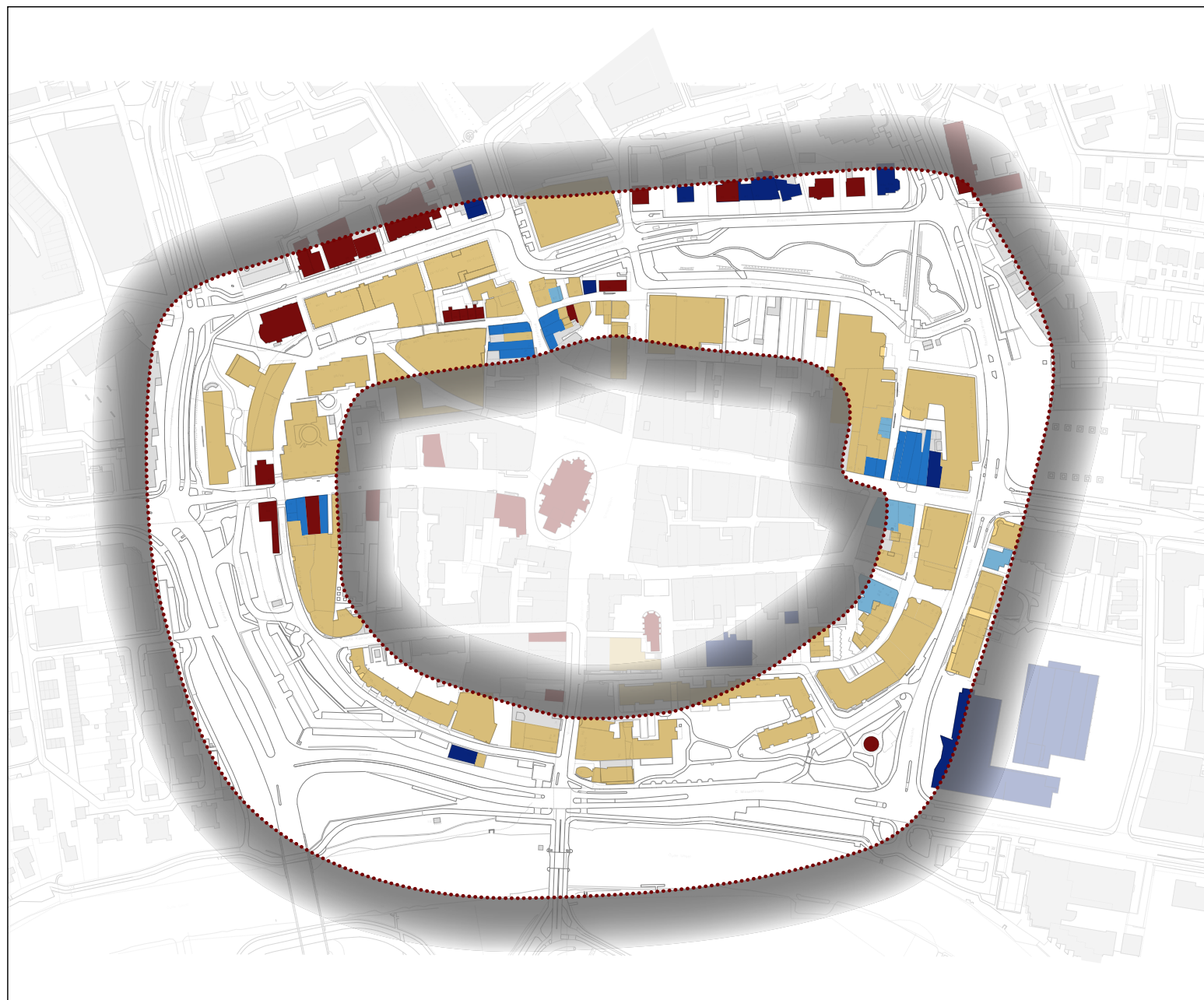

THEMAKAART STADSGROEN EN OPENBARE RUIMTE

In kleur zijn voor de verschillende
tijdvakken de verdwenen en nog
bestaande structuren weergegeven.

Parkeren aan de Nieuwstad met op de achtergrond de villa's aan de Plantsoenstraat.

WAARDERINGSKAART OBJECTEN.
Kaart bijgewerkt tot 31 december 2011.

4 WAARDERING

De huidige stad Doetinchem is ontstaan als kleine handelsnederzetting aan de oever van de Oude IJssel. Het stratenpatroon wordt tot op heden gedomineerd door het wegenkruis van min of meer haaks op elkaar staande hoofdverbindingroutes dat tijdens de stadsrechtverlening al bestond. Ook de Oude IJsselbrug ligt nog steeds op de locatie waar al in de vroegste geschiedenis van de stad de rivier werd overgestoken. Gebouwen uit deze periode bleven niet bewaard. Omstreeks 1400 is de stad voorzien van een ring van verdedigingswerken in de vorm van een muur met vier stadspoorten en een gracht. Met de aanleg hiervan kreeg de binnenstad haar kenmerkende ei-vorm. In de 16^e eeuw wordt voor de gracht een wal opgeworpen en een buitengracht gegraven. In 1527 gaat alle bebouwing bij een grote stadsbrand in vlammen op. Daarna wordt de stad op hetzelfde stratenpatroon weer opgebouwd.

De middeleeuwse contour van de stad bleef tot op heden het duidelijkst herkenbaar in het verloop van de Nieuwstad, Walstraat en Kapoeniëstraat. Aan de zuidzijde van de stad volgt een deel van de bebouwing aan de Hoge Molenstraat wel de historische rooilijn, maar hiervan dateert slechts een ondergeschikt deel van voor 1945. De locatie van de voormalige stadspoorten is niet meer herkenbaar aanwezig. Opvallend is wel dat de kop van de Grutstraat, Heezenstraat, Hamburgerstraat en de Waterstraat gemarkeerd wordt met een hoekbebouwing die nog vrijwel de historische rooilijn volgt en in contrast met de brede omliggende straten refereert aan de versmalling bij de stadspoorten. In de Waterstraat is deze bebouwing na 1945 geheel vernieuwd, in de Hamburgerstraat en de Grutstraat bleef aan één zijde de historische bebouwing bewaard en aan het eind van de Heezenstraat dateert aan

beide zijden de bebouwing in ieder geval van voor 1945 en is mogelijk een stuk ouder.

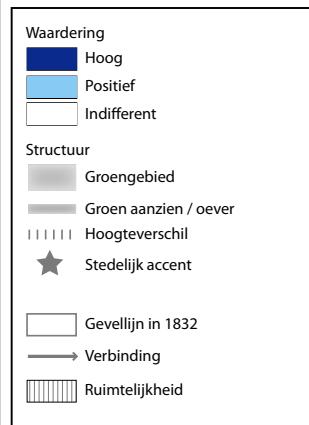
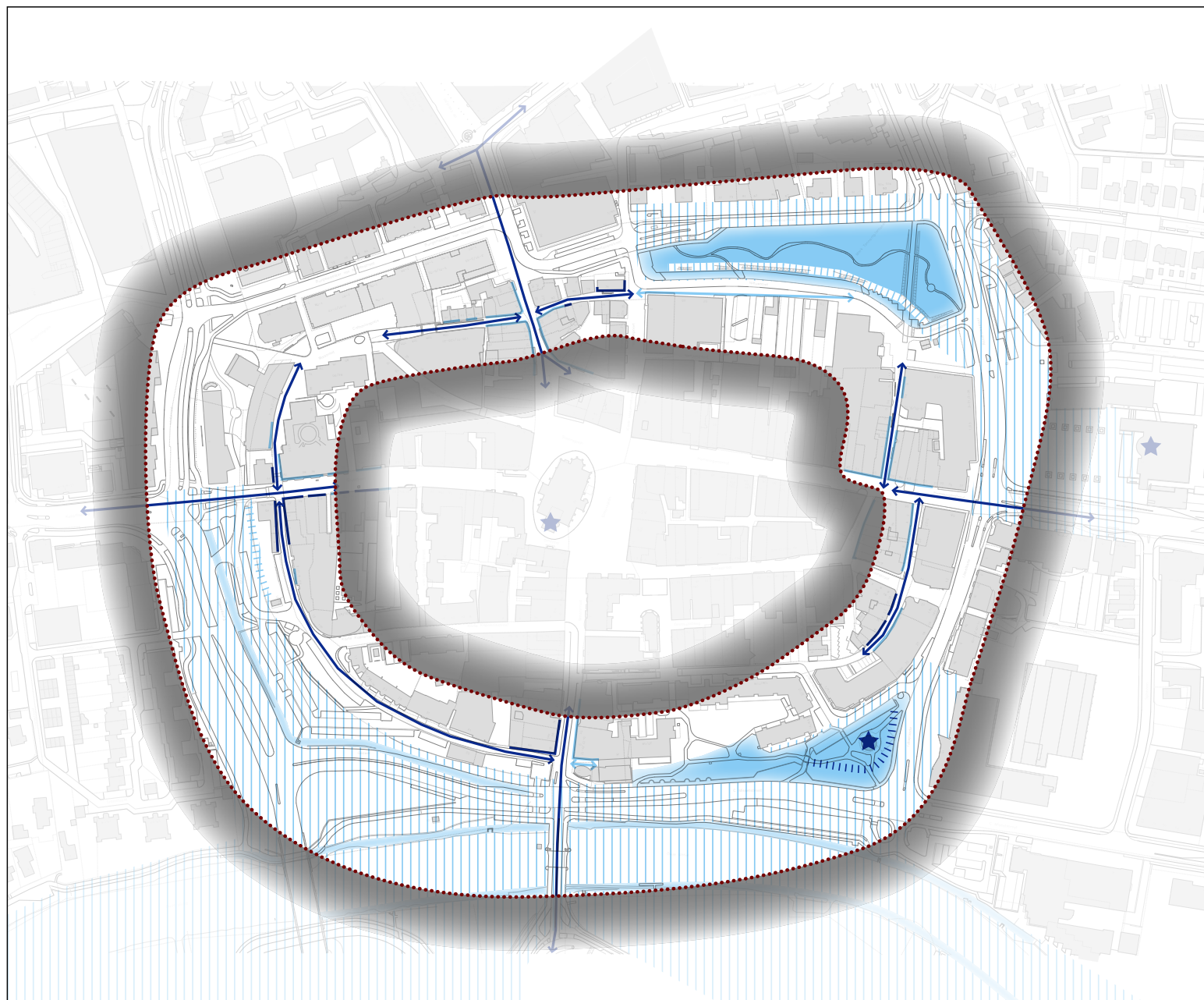
De belangrijkste bebouwing is lange tijd geconcentreerd langs de hoofdstraten, de stad is beperkt van omvang en overzichtelijk met de kerk en de markt in het midden. Op de markt komen alle hoofdstraten bij elkaar. Vanaf het eind van de 17^e eeuw verkeert de stad niet meer in een verdedigbare staat. De verdedigingswerken worden echter pas in het midden van de 19^e eeuw gesloopt. Tot die tijd fungeren de met bomen beplante stadswallen tussen de binnen- en buitengracht als geliefd wandelgebied. Al in de 18^e eeuw wordt er volop tegen de stadsmuur gebouwd, hiervan bleven alleen aan de Kapoeniëstraat twee muurhuizen bewaard. Aan de Nieuwstad verrees in 1760, waarschijnlijk op de plek van een voormalige stadstoren, een gevangenis, waarvoor de stadsmuur en -toren ter plaatse gesloopt werden.

Vanaf de tweede helft van de 19^e eeuw ontwikkelt Doetinchem zich tot een welvarende provinciestad. Na de sloop van de vestingwerken breidt de stad zich aanvankelijk met aantrekkelijke woonbebouwing in noordelijke richting uit en vestigt zich op de voormalige vestinggronden tegen de zuidrand enige industrie. In 1934 worden de resterende delen van de binnengracht gedempt.

Aan de op initiatief van dominee Van Dijk ontwikkelde gebouwen aan de Burgemeester Van Nispenstraat herinnert in de huidige situatie de kerk 'Predik het Evangelie' met pastorie en het aan de overzijde gelegen meisjesinternaat. Aan de noordzijde van de Plantsoenstraat staat aan het plantsoen een gaaf bewaard lint van (half) vrijstaande villa's (nr 73 - 93) dat in dezelfde tijd tot stand kwam. De ruimtelijke

kwaliteit van dit gave ensemble is bijzonder hoog. Opvallend is dat slechts drie objecten in deze rij een monumentenstatus bezitten. Hoewel het parkje in nationale context niet uitblinkt, verwijst de locatie naar de voormalige vestinggronden, geeft het een aardig beeld van de representatieve situering van woningen van de burgerlijke bovenlaag en biedt het plantsoen de stad een aantrekkelijke, groene plek nabij de binnenstad. Ook aan de Burg. Van Nispenstraat en de kop van de Grutstraat verzeen villa's in deze periode.

Van de aan bedrijvigheid gerelateerde bebouwing bleef in het centrum niet veel bewaard. Naast het Gevang staat aan de Nieuwstad een uit de 19^e eeuw daterende bedrijfs-/opslagruimte die nog als zodanig herkenbaar is. Daar tegenover bleef een pakhuis bewaard en een stukje verder in de straat op nummer 82 is een uit de jaren '30 van de vorige eeuw daterend winkel-/woonhuis nog in het bezit van de karakteristieke oorspronkelijke winkelpui. Een ander vermeldenswaardig voorbeeld van een woon-/winkelhuis is Grutstraat 43 met een rijk gedecoreerde voorgevel en oorspronkelijke winkelpui. Historische winkelpuien komen in het centrum verder bijna niet voor. De rij gasthuiswoningen aan de Walstraat vormde oorspronkelijk een onderdeel van de lintbebouwing tegen de stadsmuur ter plaatse. Aan de bedrijfsmatige activiteiten aan de IJsselkade en Gaswal herinneren nu nog enkele verspreid staande panden zoals het voormalige stalgebouw van Sachtleven (Kapoeniëstraat 52), de walmolen en het in het interbellum gebouwde bedrijfspand met woning IJsselkade 1 (thans Chinees restaurant). In architectonisch opzicht vormt het voormalige postkantoor aan de Burg. Van Nispenstraat een object van nationaal belang. Kort voor de oorlog

WAARDERINGSKAART
STRUCTUREN.
Kaart bijgewerkt tot 31 december 2011.

gebouwd en vooral lokaal van belang is de opvallend vormgegeven voormalige bioscoop Luxor aan de Hamburgerstraat 71.

Omdat het stadscentrum in februari 1945 door een aantal vergissingsbombardementen grondig verwoest is, ligt na de bevrijding de eerste prioriteit bij de wederopbouw van het stadshart en het herstel van de economie. In de jaren '70 breidt de stad aan de andere kant van de rivier grootschalig uit en moet de bestaande verkeersstructuur ingrijpend opgeschaald worden. Door deze grootschalige transformaties verandert het centrum in een modern uitgaans- en winkelcentrum en komt de historische stadsrand in de verdrukking. Hoewel dit gebied vrijwel ongeschonden bleef in de oorlog, is na het vertrek van bedrijvigheid en de sloop van vrijwel alle muurhuizen, de vrijkomende ruimte ingevuld met grootschalige woonbebouwing. Omdat bij deze transformaties op essentiële punten gelukkig het historische stratenpatroon herkenbaar bleef, behield de middeleeuwse kern haar oorspronkelijke ei-vorm. Doordat de van oudsher strakke begrenzing van de stad door de locatie en schaal van de vele nieuwbouw een veel diffusere uitstraling heeft gekregen, is de karakteristieke ei-vorm echter alleen nog vanuit de lucht waarneembaar. Bijzonder is wel dat de ruimte waar de stad grenst aan de rivier, namelijk beide oevers van de Oude IJssel en met name de omgeving van de Walmolen, onbebouwd is gebleven. Dit biedt kansen om de contour van de oude binnenstad in beleefbaarheid te versterken en tegelijk de eeuwenoude relatie tot de Oude IJssel te benadrukken. In de onbebouwde kade onderscheidt de stad zich ook van andere steden, zoals Doesburg. Hoewel voor het grootste deel buiten het onderzoeksgebied gelegen vormt de technische school aan de IJsselkade/C. Missetstraat samen met enkele niet erg opvallende gevels uit de

Hamburgerstraat (59-65) de enige bebouwing uit de wederopbouwperiode.

waardering

Bij toekomstige plannen in en om het stadscentrum is het van belang om in een zo vroeg mogelijk stadium de specifieke cultuurhistorische waarden in beeld te brengen en objectief te benoemen ten einde zo optimaal mogelijk gebruik te kunnen maken van de aanwezige kansen en mogelijkheden. Zo kunnen ook minder gewenste ingrepen voorkomen worden. De cultuurhistorische waardekaart vervult daarbij een signaalfunctie, aan de hand waarvan bepaald kan worden of en zo ja in welke omvang aanvullend onderzoek noodzakelijk is.

Binnen het onderzoeksgebied zijn vlakdekkend alle bebouwingsobjecten en de aanwezige structuren voorzien van een waardering in drie gradaties: hoog, positief en indifferent. Panden met een beschermde monumentenstatus zijn apart weergegeven. Wanneer op grond van historische gegevens, verschijningsvorm, locatie en/of kaartvergelijking het vermoeden bestaat dat een object cultuurhistorisch waardevol is of waardevolle elementen bezit is een verwachtingswaarde toegekend. De feitelijke waarde kan in die gevallen alleen met aanvullend onderzoek vastgesteld worden.

Hoge cultuurhistorische waarde (donkerblauw)

Objecten, ensembles of structuren bouwhistorisch, architectuurhistorisch en/of historisch geografisch of landschappelijk van groot belang voor de structuur en/of de betekenis van het gebied. Behoud en bescherming is wenselijk dan wel noodzakelijk.

hoge cultuurhistorische verwachtingswaarde (midden blauw)

Objecten, ensembles of structuren met een onbekende bouwhistorische, architectuurhistorische en/of historisch geografische of landschappelijke waarde. Naar verwachting op grond van hun verschijningsvorm, locatie en/of historische gegevens bouwhistorisch, architectuurhistorisch en/of historisch geografisch of landschappelijk van groot belang voor de structuur en/of de betekenis van het gebied. Voor het vaststellen van deze waarden is aanvullend onderzoek noodzakelijk.

positieve cultuurhistorische waarde (lichtblauw)

Objecten, ensembles of structuren bouwhistorisch, architectuurhistorisch en/of historisch geografisch of landschappelijk van belang voor de structuur en/of de betekenis van het gebied. Behoud (en bescherming) is te overwegen.

indifferente waarde (geel)

Objecten, ensembles of structuren bouwhistorisch, architectuurhistorisch en/of historisch geografisch of landschappelijk van weinig belang voor de structuur en/of de betekenis van het gebied. Behoud is mogelijk, maar niet noodzakelijk.

Bij de waardering van de gebouwen zijn de Richtlijnen bouwhistorisch onderzoek, uitgegeven door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Stichting Bouwhistorie Nederland, Vereniging Nederlandse Gemeenten, Atelier Rijksbouwmeester en Rijksgebouwendienst, voor zover van toepassing gevolgd.

De gepresenteerde waarden staan los van de desbetreffende bouwtechnische toestand, gebruikersbelangen, planologische overwegingen en financiële aspecten. Voor zover beschikbaar is bij de

waardering van objecten uit de periode 1940-1965 de door *Van Meijel adviseurs in cultuurhistorie* in opdracht van de gemeente Doetinchem eerder opgestelde waardering overgenomen (Van Meijel adviseurs in cultuurhistorie, Cultuurhistorische verkenning binnenstad Doetinchem (1940-1965), Nijmegen mei 2009).

Bij gebouwen met een industriële of nijverheidsbestemming is bij de waardering dankbaar gebruik gemaakt van het door *BBA* in 2009 uitgevoerde inventarisatie van het industrieel erfgoed in de gemeente Doetinchem (Bureau voor Bouwhistorie en Architectuurgeschiedenis, Inventarisatie industrieel erfgoed Doetinchem, Utrecht 2009/2010).

Bij het toekennen van een hoge, positieve of indifferente waarde of het uitspreken van een verwachtingswaarde is bij gebouwde objecten vooral gekeken naar architectonische en bouwhistorische waarden. Daarnaast zijn ook algemeen historische waarden, stedenbouwkundige waarden en waarden vanuit de gebruikshistorie bij de beoordeling betrokken. Alle bovengenoemde deelwaarden zijn getoetst aan de criteria gaafheid (authenticiteit) en zeldzaamheid.

Bebouwing die in zijn geheel na 1965 gerealiseerd is heeft vanwege een beperkte ouderdom in beginsel een indifferente waarde gekregen.

conclusies

- Tot 1945 is de voormalige vestinggordel dominant voor de inrichting en vormgeving van het historische stadscentrum. Vanaf de 14e eeuw tot heden vormt het tracé van de stadsmuur samen met de direct aan de binnenzijde daarvan lopende ringstraten een constante factor in de verschillende ruimtelijke veranderingen.

Op deze en volgende bladzijden zijn enkele uitsneden van de gecombineerde waardekaart van objecten en structuren weergegeven die de belangrijkste aspecten van de conclusies illustreren.

Hoewel de bovengrondse restanten van de vestingwerken vrijwel verdwenen zijn, is het voormalige verloop van de stadsmuur in het huidige stadsbeeld nog goed te herkennen aan het verloop van bijvoorbeeld de Hoge Molenstraat, de Synagogestraat en de in het verlengde daarvan lopende Nieuwstad.

- Door saneringen, wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog, infrastructurele werken en grootschalige nieuwbouw is in de periode na 1945 de buitenrand ingrijpend gewijzigd. Daardoor is de tot dan toe bestaande continuïteit in ontwikkeling en de daaraan verbonden ruimtelijke kwaliteit ingrijpend aangetast. De grootste veranderingen vonden plaats in de zuidelijke kwadranten van de stad.

- Uit de periode voor de 19^e eeuw bleven slechts enkele gebouwen in het onderzoeksgebied bewaard. Van de handels- en industriebebauwing in het aan de Oude IJssel grenzende stadsdeel bleven enkele rudimenten bewaard. Wel gaaf bewaard bleef de aan

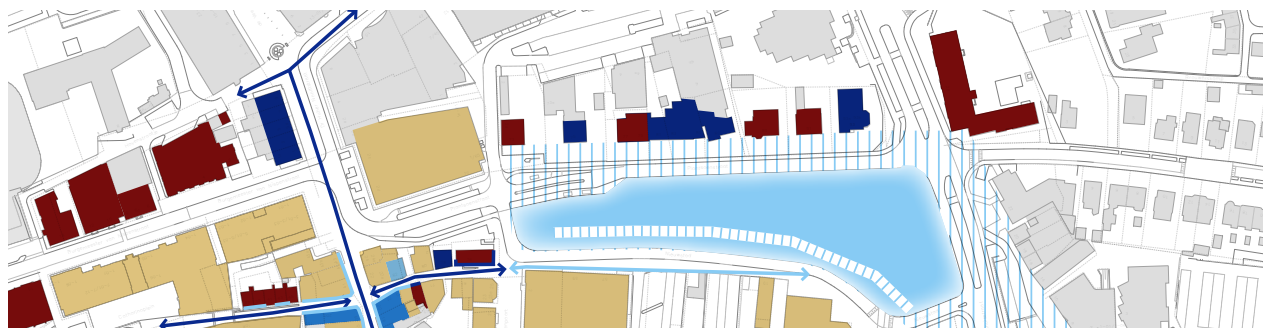

Door saneringen en grootschalige nieuwbouwprojecten zijn langs de zuidelijke stadsrand zowel de structuurbepalende vestingwerken als de historische bebouwing grotendeels verdwenen. Alleen aan het verloop van de Kapoeniestraat is de voormalige begrenzing van de stad nog te herkennen.

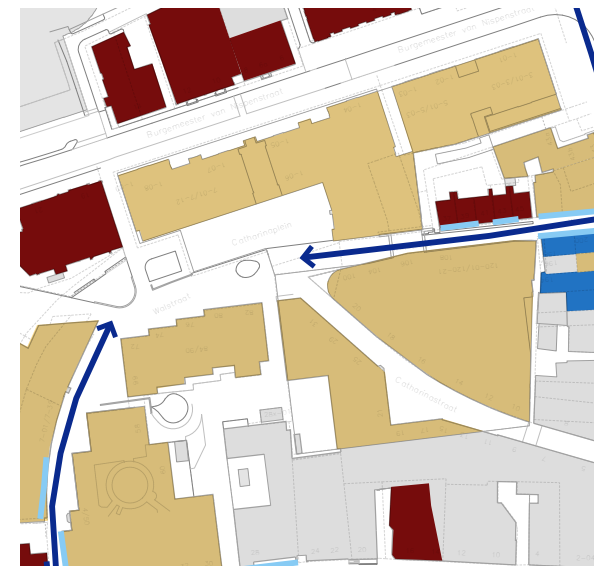
het eind van de 19^e eeuw aan de Plantsoenstraat ontstane lintvormige villabebouwing.

- Van de verdedigingswerken zijn geen herkenbare bovengrondse restanten meer aanwezig. Archeologisch kunnen deze nog wel relevant zijn.

- Op structuurniveau is de oude binnenstad, zoals die voorheen door stadsmuur en grachten werd omsloten, nog steeds herkenbaar. De overgang tussen 'binnen' en 'buiten' bleef het best bewaard aan het eind van de hoofdstraten en wordt gemarkeerd door het verloop van de Kapoeniestraat, Walstraat, Nieuwstad, Synagogestraat en Hooge Molenstraat. Op

Langs de noordrand van de stad ontwikkelde zich na het dempen van de buitengracht een stadsuitbreiding in de vorm van een lint met villabebouwing in een groene omgeving, die aan de oostzijde begint bij de Plantsoenschool en aan de westzijde afgesloten wordt door de kerk van de Nederlands Hervormde Zendingsgemeente.

Bij archeologisch onderzoek voorafgaand aan de nieuwbouw van het Lyceumkwartier bleek dat de opbouw van de aan het eind van de 19^e eeuw gedempte buitengracht en ook de loop van de wal en de binnengracht ondergronds nog herkenbaar waren. Ook is gebleken dat daar waar later niet grootschalig gebouwd werd, de middeleeuwse stadsmuur, inclusief de funderingen van torens en poorten nog aanwezig kan zijn.

enkele plekken is de overgang naar het omliggende stedelijke weefsel zo geleidelijk dat hier de grens van de binnenstad diffuus is. Dit geldt bijvoorbeeld voor de Burgemeester Van Nispenstraat, de IJsselkade en de Hofstraat.

- De rand van de binnenstad wordt gedomineerd door grote, recente wooncomplexen. Buiten de rand van de binnenstad hebben zich vanaf het eind van de 19^e eeuw diverse bijzondere voorzieningen gevestigd, waaronder het stadhuis, winkels, scholen, postkantoor en bioscoop. Daarmee zijn zowel het bestuurlijk centrum als een deel van het

kernwinkelgebied en het uitgaanscentrum uit de binnenstad naar buiten verhuisd.

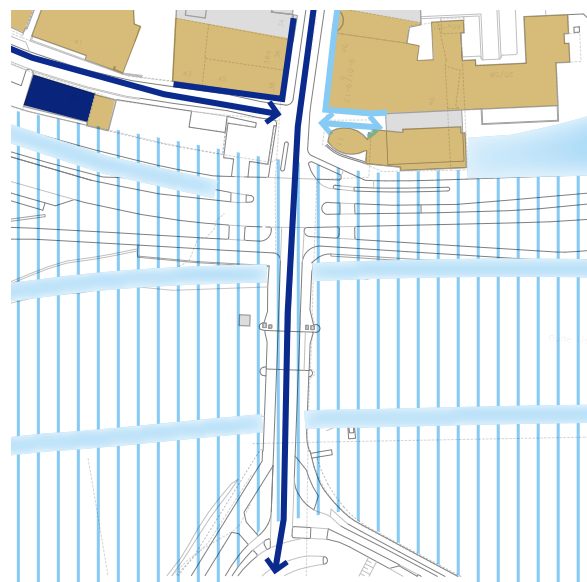
- Het centrum is historisch nauw verbonden met de ligging aan de rivier. Deze binding uit zich onder meer in de historische locatie van de Oude IJsselbrug, enigszins op afstand gelegen bedrijfs- en havenactiviteiten, en scheep- en recreatievaart.

- In de stedelijke structuur zijn de parallel aan de rivier gelegen uitvalswegen richting Doesburg en Terborg nog steeds markant als lang doorgaande hoofdroutes. Aan de noordoostzijde ontbreken duidelijke, op het centrum gerichte uitvalswegen.

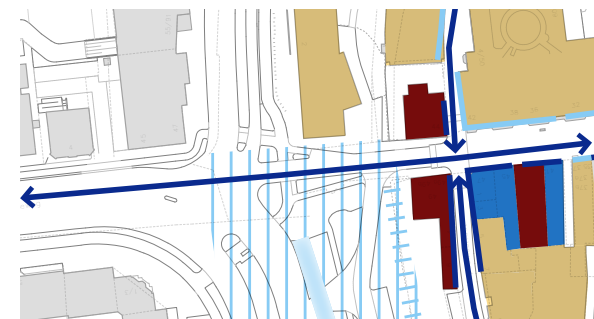
- Groene aspecten zijn erg ondergewaardeerd als stedelijke kwaliteit, waardoor deze historisch gezien nooit volledige allure hebben gekregen. Het park aan de Plantsoenstraat heeft meer allure gekend, maar kan eerder worden gezien als publieke 'overtuin' van de villa's dan als volwaardig stadspark.

De Heezenstraat en de daarop aansluitende Walstraat en Nieuwstad hebben niet alleen nog het historische verloop en profiel, ook de oorspronkelijke percelering en de historische bebouwing bleef voor een belangrijk deel bewaard. Daardoor bleef op dit kruispunt de buitengrens van de middeleeuwse stad en de daarin opgenomen doorgang in de vorm van een (verdwenen) stadspoort in ruimtelijke zin nog erg goed herkenbaar.

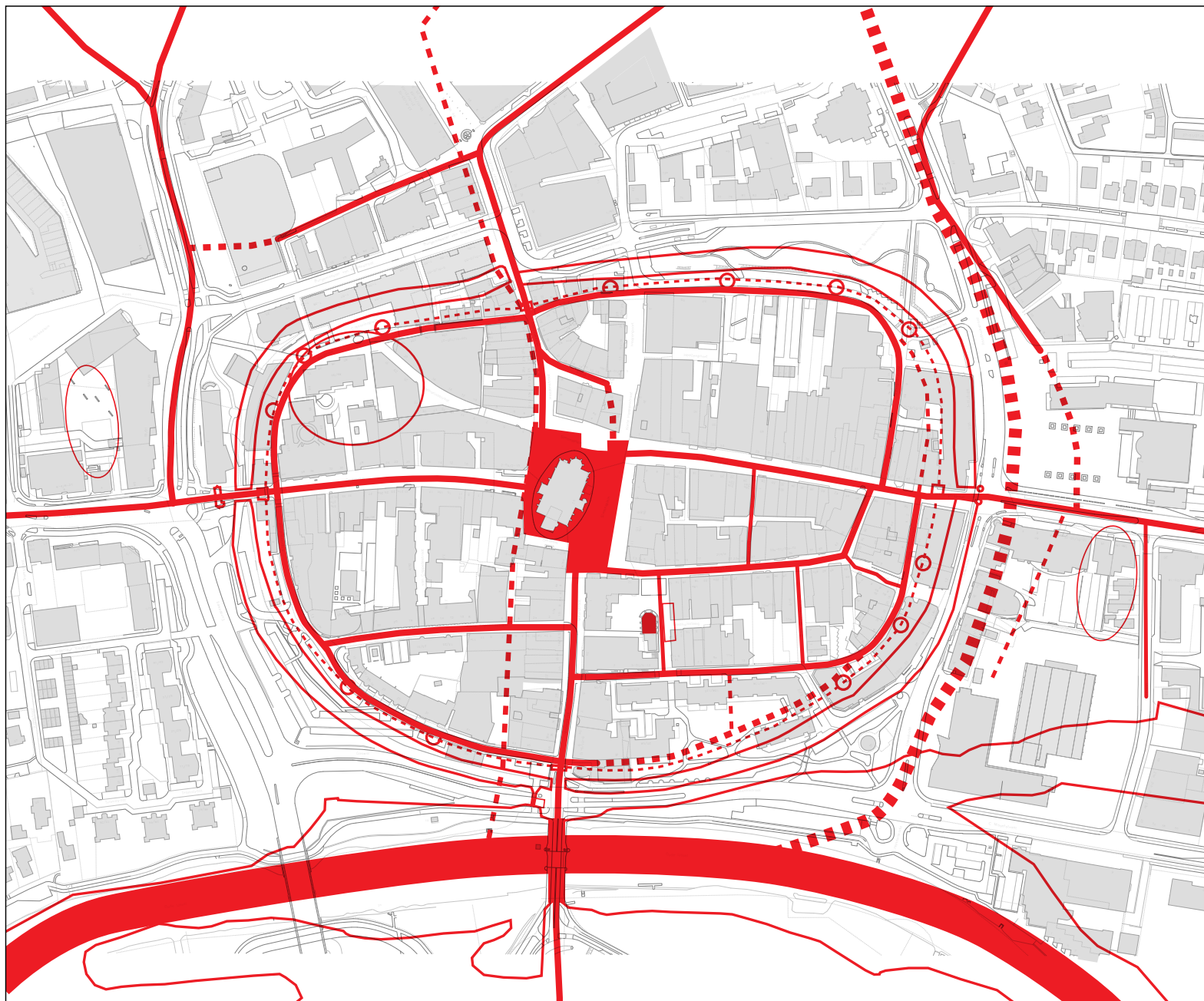

De eeuwenlange relatie van de stad met de Oude IJssel is het duidelijkst af te lezen aan de historische locatie - in het verlengde van de Waterstraat buiten de voormalige Waterpoort - van de brug over de Oude IJssel. De onbebouwde kaden bieden ook van grotere afstand zicht op de contouren van het stadscentrum

Hoewel verstoord door de latere aanleg van de Europaweg en de verbreding van de Hofstraat is de doorgaande hoofdroute in de richting van Doesburg nog duidelijk in de stedelijke structuur aanwezig. Door het behoud van een deel van de historische bebouwing aan de kop van de Grutstraat heeft de stad ter plaatse van de voormalige Gruitpoort nog een entree die de overgang tussen 'binnen' en 'buiten' markeert.

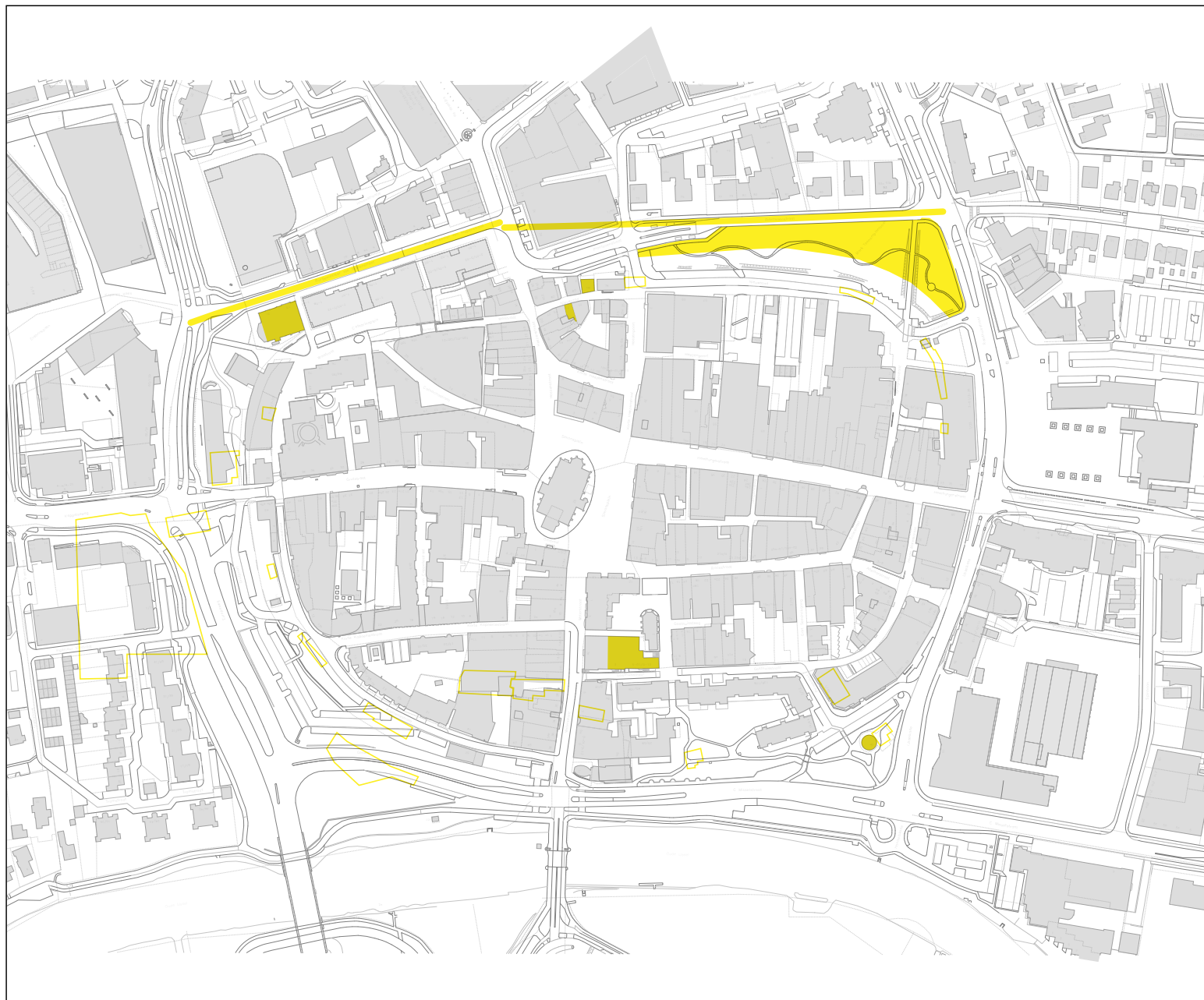
Op de navolgende pagina's zijn voor de verschillende perioden de thema's op kaarten samengevoegd. Deze kaarten geven daarmee een totaalbeeld van de nog bestaande en verdwenen objecten en structuren die in deze tijdvakken ontstaan zijn.

Objecten en structuren ontstaan voor
1527.

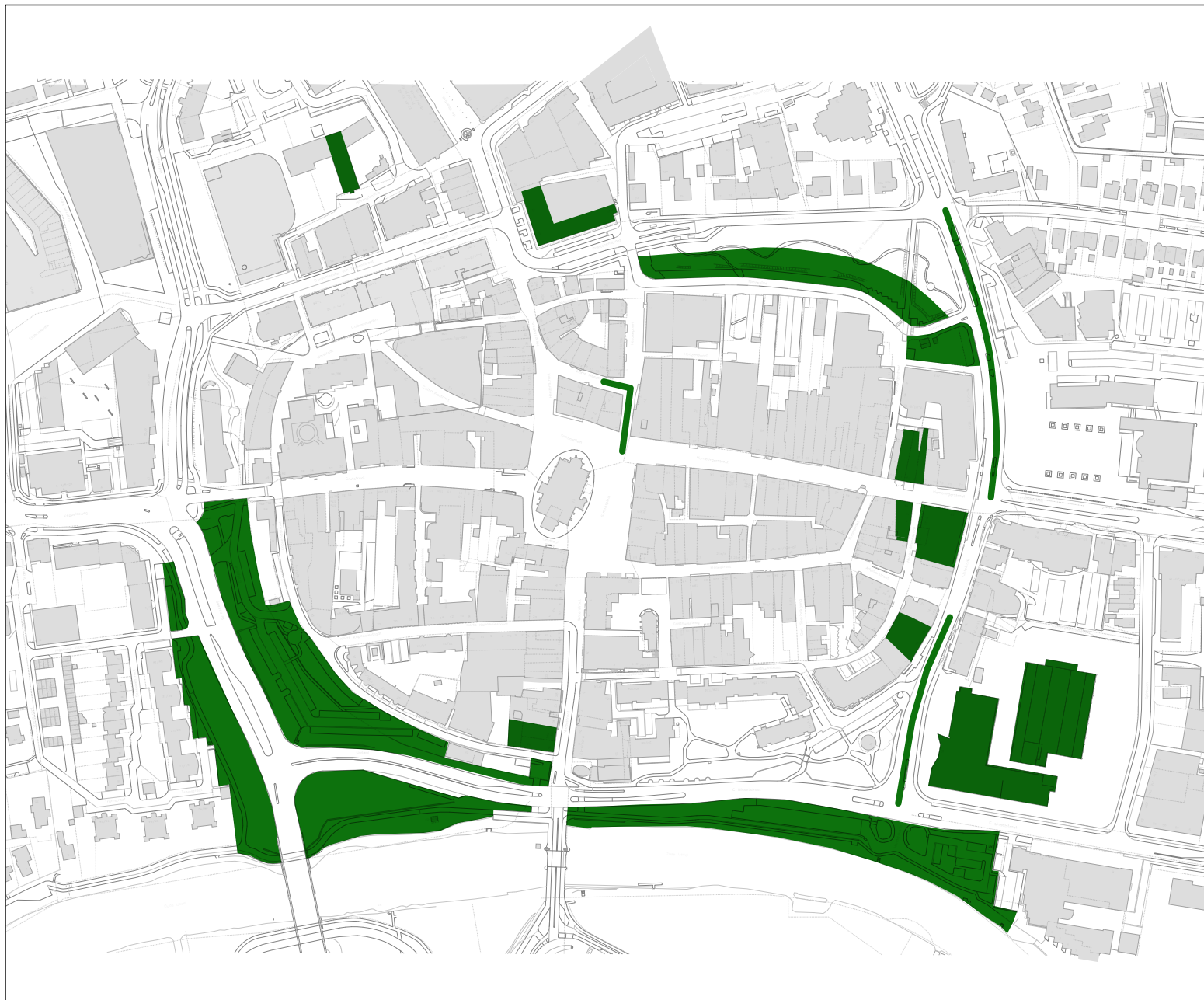
Objecten en structuren ontstaan
tussen 1527 en 1832.

*Objecten en structuren ontstaan
tussen 1832 en 1885.*

*Objecten en structuren ontstaan tussen
1885 en 1940.*

*Objecten en structuren ontstaan
tussen 1940 en 1965.*

*Objecten en structuren ontstaan na
1965.*

BRONNEN en LITERATUUR

arcx rapport 0737, *Ontwikkelingslocatie Wonen op het Randje in Doetinchem, cultuurhistorische verkenning*, december 2008.

arcx rapport 0770, *Plantsoenschool in Doetinchem, bouwhistorische verkenning van Raadhuisstraat 26*, 07 januari 2010.

arcx rapport 0764, *Voormalig postkantoor aan de Burg. Van Nispenstraat 2-4 in Doetinchem, bouwhistorische verkenning*, november 2009.

Bureau voor bouwhistorie, en architectuurgeschiedenis, *Inventarisatie industrieel erfgoed Doetinchem*, maart 2010.

J.C. Boogman en S. Oosterhaven (redactie), *Geschiedenis van Doetinchem*, Zutphen/Doetinchem 1986.

A. Dinkla en W.P. Nederkoorn jr. *Oud Doetinchem vanuit de lucht*, Hoogeveen z.j.

Guus Dinkla, *Doetinchem zo was het*, Hoogeveen z.j.

Guus Dinkla, *Doetinchems Verdwenen Verleden in 100 nagelaten beelden*, Doetinchem 2008.

Gemeente Doetinchem, *Masterplan Schil*, Doetinchem 2007.

J. Godschalk, S. Grit en A.K. Kisman, *Doetinchem in vervagende beelden deel 2*, Doetinchem 2006.

B. Van Hardeveld en G.J.B. Stork, *DOETINCHEM vroeger en nu BEKEKEN*, Doetinchem z.j.

Jaargangen 'Kronijck', tijdschrift van de oudheidkundige kring Deutecom en oudheidkundige vereniging Salehem.

Arjan Ligtenbarg, *Langs Weg & Rail, Streekvervoer in Oost-Nederland*, Winterswijk 2008.

Rob Lureman, Jan Steijntjes en Gon Boekkooi, *'n Moment voor een Monument*, Doetinchem 1984.

Van Meijel adviseurs in cultuurhistorie, *Cultuurhistorische verkenning binnenstad Doetinchem (1940-1965)*, mei 2009.

Schaaff, J.H.L. van der, *De Gruitpoort in Doetinchem*. In: Keller, Gerard, *Gelderse Volksalmanak*, Arnhem, 1866.

M. Schabbink, *Plangebied Burgemeester Van Nispenstraat, gemeente Doetinchem: opgraving met beperkingen*, RAAP-rapport 1792, 1e concept september 2008.

Jan Steijntjes, Jan Stap, S. Oosterhaven, *Kijk op oud en nieuw Doetinchem*, 1980.

Synthegra archeologie, *Archeologische waarneming stadskern Doetinchem*, Plantsoenstraat/Dr. Huber Noodtstraat, Gemeente Doetinchem, rapportnr. S110150, nov 2011.

H.H.T.M. Tomesen, *Doetinchem 1940: maquette van een verdwenen stad*, De Rijp z.j.

Urban fabric, Steenhuis stedenbouw/landschap, *Stadhuis en plein Doetinchem, cultuurhistorische verkenning*, april 2009.